

Η κοινωνική δημοκρατία στην καρδιά της Ευρώπης

Οι προτεραιότητες του εικοστού πρώτου αιώνα

DONALD SASSOON

1. Η Ευρώπη στην κρίσιμη καμπή

Στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας, τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρόκειται να αντιμετωπίσουν μία εξαιρετική πρόκληση: την άνευ προηγουμένου ευκαιρία της ενοποίησης του ανατολικού και του δυτικού τμήματος της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η Ευρώπη ερημώθηκε μεταξύ του 1914 και του 1945 από ένα κατακλυσμικό «εμφύλιο πόλεμο» και διαιρέθηκε στο διάστημα 1945-1989 από τον Ψυχρό Πόλεμο. Εντούτοις, ο διαχωρισμός «ανατολικής» και «δυτικής» Ευρώπης προηγείται αρκετούς αιώνες από τα γεγονότα αυτά. Στο ανατολικό τμήμα της ευρωπαϊκής ηπείρου, η δουλεία και η απόλυτη μοναρχία κυριάρχησαν για πολύ μεγαλύτερες ιστορικές περιόδους απ' ό,τι στο δυτικό. Αργότερα, αυτή η γεωγραφική περιοχή ταλαντεύτηκε ανάμεσα σε αυταρχικά καθεστώτα και καταπιεστικές μορφές σοσιαλισμού. Απεναντίας, στη Δυτική Ευρώπη μια σύνθετη αλληλοδιαπλοκή οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών παραγόντων οδήγησε αρχικά στην εμφάνιση της Αναγέννησης, του Διαφωτισμού και του πολιτικού φιλελευθερισμού, και στη συνέχεια στην ταυτόχρονη ανάδυση του καπιταλισμού και της σοσιαλδημοκρατίας υπό την αιγίδα και την προστασία των εθνικών κρατών.

Καθώς πλησιάζουμε στο τέλος της δεύτερης χιλιετίας, είναι σαφή πλέον τα όρια των δυνατοτήτων των εθνικών κρατών – τόσο στην Ανατολική όσο και στη Δυτική Ευρώπη. Ωστόσο, οι νεκρολογίες είναι πρόωρες ακόμη. Τα εθνικά κράτη είναι τόσο δημοφιλή όσο ποτέ άλλοτε.

Σήμερα, στο εσωτερικό των εθνικών κρατών της Ευρώπης, έχουν διαβρωθεί οι μεγάλες κατακτήσεις της σοσιαλδημοκρατίας της περιόδου μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο – η υποχρέωση για πλήρη απασχόληση και το κράτος πρόνοιας. Πάντως, διαρκώς περισσότεροι αναγνωρίζουν πια ότι τα κομβικής σημασίας ζητήματα της ανάπτυξης, της απασχόλησης, της νομισματικής σταθερότητας και της διεύθετης της αγοράς εργασίας πρέπει να αντιμετωπισθούν σ' ένα πλαίσιο συλλογικότητας και διεθνικότητας. Και η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι μακράν ο σημαντικότερος θεσμός που διαθέτουμε για τον σκοπό αυτό. Κατ' αντιστοιχία προς το έθνος-κράτος,

η Ευρωπαϊκή Ένωση συγκροτήθηκε σαν μία λέσχη καπιταλιστών και για το λόγο αυτό ακριβώς αντιμετωπίστηκε αρνητικά από τους περισσότερους σοσιαλδημοκράτες. Παρ' όλα αυτά, σαράντα χρόνια μετά την Συμφωνία της Μεσσίνας, υπάρχει εναντίον της πολύ μεγαλύτερη εχθρότητα και καχυποψία από την πλευρά της δεξιάς (μιλώ για τον Le Pen στη Γαλλία, τους Βρετανούς συντηρητικούς ευρωσκεπτικιστές και την ιταλική Alleanza Nazionale) παρά από την πλευρά της αριστεράς. Βέβαια, η μελλοντική μορφή της Ευρώπης με κανένα τρόπο δεν είναι δυνατόν να προκαθοριστεί. Εντούτοις, η ευρωπαϊκή αριστερά πρέπει να σκεφτεί ποιος θεσμικός διακανονισμός μπορεί να συμβάλει καθοριστικά στην αξιοποίηση της σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής.

Το έθνος-κράτος παραμένει ακόμη ο αρμοδιότερος μηχανισμός για την ανάπτυξη και την εμπέδωση πολιτικών, οι οποίες επιδιώκουν περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη, δικαιότερη κατανομή των ευκαιριών, αποτελεσματικό σύστημα παροχής ιατρικών υπηρεσιών, εκπαιδευτικό σύστημα υψηλής ποιότητας. Ωστόσο, η μακρο-οικονομική διαχείριση του έθνους-κράτους δεν είναι πλέον σε θέση να εγγυηθεί αποτελεσματικά ότι μεμονωμένα τα ευρωπαϊκά κράτη θα έχουν τη δυνατότητα να επιτύχουν πλήρη απασχόληση, οικονομική ανάπτυξη, ισοζύγιο πληρωμών και σταθερότητα τιμών. Οι σοσιαλδημοκράτες δεν αγνοούν αυτές τις μεταβλητές. Προσκρούουν όμως πάνω στα σοσιαλιστικά κόμματα κάθε φορά που βρίσκονται στην εξουσία.

Την περίοδο που η γερμανική κυβέρνηση καθοδηγείτο από το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, ήταν ιδιαίτερα περήφανη για το Modell Deutschland, επειδή ακριβώς της παρέσχε τη δυνατότητα να αντέξει στην πρώτη πετρελαϊκή κρίση του 1973. Όμως, κάτι αντίστοιχο δεν συνέβη στη διάρκεια της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης του 1979. Στο διάστημα 1981-1982, το γερμανικό GNP απέτυχε, το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών αυξήθηκε υπερβολικά, η νομισματική πολιτική προσαρμόστηκε ακόμη πιο πολύ στα συμφέροντα των Η.Π.Α. Ο Helmut Schmidt αναγνώρισε ότι η Γερμανία είχε τον ίδιο βαθμό οικονομικής αλληλεξάρτησης όπως όλες οι άλλες χώρες.

Στη δεκαετία του 1970, η σουηδική σοσιαλδημοκρατία, η πιο παλιά και η πιο αξιοθαύμαστη σε παγκόσμια κλίμακα, υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την πολιτική κοινωνικής αλληλεγγύης, που βασιζόταν στους υψηλούς μισθούς. Έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980, στο σύνολό του το σουηδικό μοντέλο αντιμετωπιζόταν ευρέως σαν κάτι τι νεκρό, καθώς η ανεργία σκαρφάλωνε σε αφάνταστα επίπεδα σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν. Οι Σουηδοί σοσιαλδημοκράτες κατανόησαν την ευρωπαϊκή πρόκληση και η Σουηδία έγινε μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στη Γαλλία, στα 1981-1982, η απόπειρα της σοσιαλιστικής κυβέρνησης να αναθερμάνει την οικονομία, ενόσω άλλες χώρες ακολουθούσαν αντιπληθωριστική πολιτική, είχε ως αποτέλεσμα να γίνουν ανυπέρβλητα τα προβλήματα, που συνδέονταν με το ισοζύγιο πληρωμών.

Στην ίδια περίοδο, άλλες πολιτικές, πέραν της μακρο-οικονομικής διαχείρισης, απαιτούσαν υπερεθνική ή διεθνή συνεργασία στους τομείς της ενέργειας, του περιβάλλοντος, της ασφάλειας και της άμυνας, των διεθνών μεταφορών, του οικονομικού ανταγωνισμού και των νομικών διακανονισμών. Σημαντικές πτυχές των εναλλακτικών αυτών πολιτικών έγιναν ευρέως αποδεκτές από τους Ευρωπαίους σοσιαλδημοκράτες, οι οποίοι επιδεικνύουν πλέον όλο και μεγαλύτερη αποφασιστικότητα στην άσκηση πίεσης για ουσιαστικότερη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Παράλληλα, οι νεοσυντηρητικοί κατάφεραν να υλοποιήσουν τους αντικειμενικούς στόχους τους για την Ευρώπη: συγκροτήθηκε μία ενιαία αγορά προϊόντων και υπηρεσιών, υπερκεράστηκαν τα περισσότερα εμπόδια για το ενδοκοινοτικό εμπόριο, επήλθε σημαντική εναρμόνιση των νομοθεσιών. Κατά συνέπεια, όπως ισχυρίζονται, έφτασε η στιγμή για την επιβράδυνση ή και την ακινητοποίηση ακόμη του ρυθμού της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Άλλοι συντηρητικοί – που επιδεικνύουν λιγότερο δογματισμό αναφορικά με την ελεύθερη αγορά – επιθυμούν απλά την παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ώστε οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις να καταστούν ανταγωνιστικότερες αυτών της ανατολικής Ασίας και των Η.Π.Α. Όμως, οι σοσιαλδημοκράτες έχουν άλλους αντικειμενικούς στόχους: το μετασχηματισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μία Ευρώπη των λαών και την εγκαθίδρυση ενός θεσμικού πλαισίου, το οποίο θα διευκολύνει την ανάπτυξη της σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής. Εντούτοις, οι σοσιαλδημοκράτες, μολονότι εμφανίζονται ενωμένοι στις βλέψεις τους, δεν συμφωνούν για το είδος της μελλοντικής αρχιτεκτονικής δομής της Ευρώπης.

Το κείμενο αυτό έχει ως σημείο εκκίνησης τις ακόλουθες δύο παρατηρήσεις. Με βάση την πρώτη, το βασικό σημερινό διακύβευμα αφορά στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος ευεπύφορου για την ανάπτυξη της «σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής» και όχι βέβαια στην σοσιαλδημοκρατία ή στον σοσιαλισμό ως «τελικό σκοπό». Η σοσιαλδημοκρατική πολιτική

προϋποθέτει μία διαδικασία, μία εξέλιξη, τη συγκρότηση νέων θέσεων, την κατοχύρωση των έως τώρα επιτευγμάτων. Επιβάλλει κατά συνέπεια να μη θεωρείται τίποτε ως ύπατος και καταληκτικός στόχος, να μην γίνεται αναφορά σε αποκαλυπτικά εσχατολογικά οράματα για το τέλος του κράτους, του καπιταλισμού και των κοινωνικών τάξεων [...]. Μία τέτοια αντίληψη της πολιτικής γίνεται πλέον ρητά ή υπόρρητα αποδεκτή από τα βασικά κόμματα της αριστεράς στο δυτικο-ευρωπαϊκό χώρο. Αυτό βεβαίως δεν είναι μία νέα ιδέα. Οι απαρχές της μπορούν να ανιχνευτούν ήδη στην σκέψη του Eduard Bernstein εκατό χρόνια πριν.

Ούτε η δεύτερη παρατήρηση έχει στοιχεία καινοτομίας, παρά το γεγονός ότι συναντά μικρότερη αποδοχή. Είναι η ακόλουθη: οι παρελθουσες επιτυχίες των σοσιαλδημοκρατών εξαρτήθηκαν από την έκταση που οι αξίες, οι οποίες τις υποβάσταζαν, αφομοιώθηκαν και έγιναν δεκτές από τους συντηρητικούς τους αντιπάλους [...]. Οι θεωρητικοί της πολιτικής θα αναγνωρίζουν στην προκειμένη περίπτωση τα κομβικά στοιχεία της έννοιας της ηγεμονίας, που εισήγαγε ο Gramsci [...]. Όμως αυτό που έχει σημασία εδώ είναι η αναγνώριση του γεγονότος ότι τα επιτεύγματα της σοσιαλδημοκρατίας στην περίοδο μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο – δηλαδή αυτό που αποκαλούμε «σοσιαλδημοκρατική συναίνεση» – δεν είχαν ως μοναδική προϋπόθεση την ευνοϊκή σε διεθνές επίπεδο οικονομική συγκυρία – και κατά κύριο λόγο την οικονομική ανάπτυξη – αλλά επίσης και τη συνεργασία της «άλλης πλευράς». Τα αριστερά κόμματα από κοινού με τους συντηρητικούς αντιπάλους τους εγκαθίδρυσαν ένα κοινό πολιτικό πλαίσιο, επίκεντρο του οποίου υπήρξε ένας *de facto* συνταγματικός διακανονισμός, που επέβαλε το σεβασμό των δημοκρατικών κανόνων στον αγώνα για την κατάκτηση, τη νομή και τη διαχείριση της εξουσίας. Τα επιτυχημένα έθνη-κράτη βασίζονται σε πλειοψηφίες και σε μία συναίνεση πολύ ευρύτερη από αυτή που μπορεί να απολαμβάνει οποιαδήποτε κυβέρνηση. Θεμελιώνονται σε μία διακομματική συναίνεση. Αυθεντική και μακροχρόνια συνταγματική ρύθμιση μπορεί να θεωρηθεί αυτή η οποία γίνεται αποδεκτή από μία ευρεία πλειοψηφία. Κατ' ακολουθία, και η εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως μιας αληθινής «ένωσης λαών» πρέπει αναπόφευκτα να εδραιωθεί σε μια παρεμφερή βάση, εάν βεβαίως διακατεχόμαστε από την επιθυμία να δημιουργήσουμε ένα οικοδόμημα αρκετά ρωμαλέο ώστε να είναι ικανό να αντεπεξέλθει σε εφήμερες πολιτικές μεταβολές. Μία Ευρώπη, στην οποία η σοσιαλδημοκρατία ευημερεί είναι αυτή που οι θεμελιώδεις οργανωτικοί κανόνες, οι θεσμοί της και το νομικό πλαίσιο θα διευκολύνουν την ανάπτυξη μιας «κοινωνικής» Ευρώπης. Επίσης είναι αυτή που η πλήρης απασχόληση μπορεί να αποτελέσει για μία φορά ακόμη εφικτό στόχο, που τα συνδικάτα των εργαζομένων θα αντιμετωπίζονται ισότιμα με τις οργανώσεις των εργοδοτών και δεν θα θεωρείται ότι συνωμοτούν εναντίον της οικονομικής ανάπτυξης,

που ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού δεν θα αποκλείεται από τις δυνατότητες υλικής ευημερίας. Μία τέτοια εξέλιξη μπορεί να προκύψει μέσα από κάποια μορφή συνεργασίας των σοσιαλδημοκρατών με τους χριστιανοδημοκράτες, με όσους φιλελευθέρους έχουν κοινωνική συνείδηση (όπως λ.χ. οι Βρετανοί, οι Σουηδοί και οι Γερμανοί φιλελεύθεροι), καθώς και με εκείνους τους συντηρητικούς, οι οποίοι συνηγορούν υπέρ της κοινωνικής συνοχής (τέτοιοι είναι π.χ. αρκετοί υποστηρικτές του γκαλλισμού στη Γαλλία, όπως και οι αυθεντικοί «one-nation» Tories στη Βρετανία).

Εντούτοις, αυτό δεν έχει αποκλειστικά και μόνο σχέση με την επιδοκιμασία της αρχής που αποτελεί τη βάση των νεω-

τηρώντας τα πράγματα από μία περιορισμένη οπτική γωνία, πρέπει να πούμε ότι η Διακυβερνητική Συνδιάσκεψη – έκτη κατά σειρά στην ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης – λαμβάνει χώρα εκτός των πλαισίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹. Οι μόνιμοι πραγματικοί παίκτες είναι οι ίδιες οι κυβερνήσεις. Αντίθετα, δεν υπάρχει θεσμικός ρόλος για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Η ίδια η Συνθήκη του Maastricht υπήρξε αποτέλεσμα δύο διακυβερνητικών διασκέψεων. Μιλώντας με γνώμονα την ιστορία, οι καθοριστικής σημασίας στιγμές στη διαδικασία συγκρότησης μιας ενοποιημένης Ευρώπης, μιας «όλο και πιο πολύ ενοποιημένης Ευρώπης», υπήρξαν πάντοτε – για να κάνουμε αναφορά

τερικών δημοκρατιών: ότι το δημοκρατικό παιχνίδι μπορεί να διεξαχθεί μόνο υπό τον όρο ότι όλοι οι σημαίνοντες παίκτες πιστεύουν στη δημοκρατία. Τόσο ο πραγματισμός όσο και ο ρεαλισμός υποθέτουν πως αυτός είναι ο μόνος τρόπος για πρόοδο, διότι είναι προφανές πως τα βήματα που θα γίνουν προς την κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης θα αποφασιστούν, όπως άλλωστε σε όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις, σε διακυβερνητικό επίπεδο. Είναι λοιπόν απλώς ανιστορικό να φανταζόμαστε ότι θα υπάρξει κάποτε μια εποχή που οι σοσιαλδημοκράτες θα βρίσκονται στην εξουσία ταυτόχρονα σε όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Άλλωστε, οι σοσιαλιστές ποτέ δεν ανήλθαν στην εξουσία συγχρόνως ούτε καν στα τέσσερα μεγαλύτερα κράτη-μέλη: τη Γερμανία, τη Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Ιταλία [...].

2. Περισσότερη πολιτική

Η προφανής σκοπιμότητα της Διακυβερνητικής Συνδιάσκεψης, που άρχισε τις εργασίες της στο τέλος Μαρτίου 1996, είναι η αναθεώρηση της Συνθήκης του Maastricht, κατά το γράμμα, άλλωστε, της ίδιας της Συνθήκης (άρθρο 2). Παρα-

στη Συνθήκη του Maastricht – συνέπεια της διαντίδρασης κυρίαρχων και ανεξάρτητων κρατών, τα οποία προέβαιναν στη σύναψη συμφωνιών στη βάση της κατοχύρωσης των ιδιαίτερων συμφερόντων τους. Επρόκειτο δηλαδή για συμφωνίες μεταξύ κρατών, όπως, άλλωστε, συμβαίνει και με τη Διακυβερνητική του 1996.

Δεν αναμένεται ότι η Διακυβερνητική θα παρέμβει στα ζητήματα της οικονομικής και νομισματικής ένωσης, της καθιέρωσης των κριτηρίων σύγκλισης ως προϋποθέσεων για την ευρωπαϊκή οικονομική ενοποίηση ή της κίνησης για το ενιαίο νόμισμα και το χρονοδιάγραμμα υλοποίησής του. Υποτίθεται ότι οι δεκαπέντε κυβερνήσεις θα μελετήσουν το θέμα της δημοκρατικοποίησης και της σταθερότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην προοπτική της αναμενόμενης διεύρυνσής της. Πρόκειται για την πρώτη Διακυβερνητική που έχει καθαρά πολιτικό χαρακτήρα. Ωστόσο, καθώς πολιτικά και νομισματικά θέματα γίνονται όλο και πιο δύσκολο να επιλυθούν, οι διαβουλεύσεις, που θα λάβουν χώρα, οφείλουν να θίξουν τον χρόνο και τον τρόπο της νομισματικής ενοποίησης. Η Διακυβερνητική δεν είναι σε θέση να αγνοήσει το ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο, το οποίο χαρακτηρίζεται από

την προοπτική της διεύρυνσης, τη μετάβαση στο τρίτο στάδιο της νομισματικής ενοποίησης, το 1998 ως καταληκτικό όριο για το ρόλο της Δυτικο-ευρωπαϊκής Ένωσης και την επαναδιαπραγμάτευση για το ζήτημα των «ιδίων πόρων» της κοινότητας.

Η Συνθήκη του Maastricht προσδιόρισε ως θέματα αναθεώρησης από τη Διακυβερνητική τα ακόλουθα: 1ον) Τη διαδικασία συναπόφασης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Maastricht, Art. 189b/8). 2ον) Την κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ) (Maastricht, Art. J.4/6 και Art. J.10). 3ον) Την ταξινόμηση των κοινοτικών δράσεων με σκοπό την εγκαθίδρυση της αρμόζουσας ιεραρχίας (Τελική Πράξη, Δήλωση σχετική με την ιεραρχία των πράξεων της Κοινότητας). Και 4ον) Τη διερεύνηση ζητημάτων που αναφέρονται στην προστασία των πολιτών (civil protection), την ενέργεια και τον τουρισμό (Τελική Πράξη, Δήλωση σχετική με την προστασία των πολιτών, την ενέργεια και τον τουρισμό).

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κέρκυρας (Ιούνιος 1994) πρόσθεσε τα εξής θέματα στην ημερήσια διάταξη της Διακυβερνητικής: 1ον) Θεσμικά ζητήματα, όπως το βάρος της ψήφου, το «κατώφλι» για την ενισχυμένη πλειοψηφική ψήφο (QMV), το μέγεθος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Από μία πρώτη άποψη, τα ζητήματα αντιπαράθεσης της Διακυβερνητικής φαίνεται ότι έχουν τεχνικό και θεσμικό χαρακτήρα και είναι άσχετα με το δράμα της υψηλής οικονομίας και της πολιτικής. Στην πραγματικότητα, όπως επεσήμανε η Ομάδα Προβληματισμού (Reflection Group), η ανάγκη μεταρρύθμισης της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκύπτει από εσωτερικές και εξωτερικές προκλήσεις, δηλαδή από την ανάγκη να δοθεί στην Ένωση η μεγαλύτερη δυνατή λαϊκή νομιμότητα, όπως και από την ανάγκη να προπαρασκευαστεί η Κοινότητα για την επόμενη διεύρυνση². [...] Η Διακυβερνητική παρέχει την ευκαιρία για μια αυθεντική πορεία (advance) προς τη δημιουργία μιας ένωσης περισσότερο δημοκρατικής στους εσωτερικούς της διακανονισμούς (arrangements), ευρύτερα νομιμοποιημένης στα μάτια της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης και πιο ανοιχτής για τις χώρες που βρίσκονται στις ανατολικές και νότιες παρυφές της Ένωσης. Η συνθήκη του Maastricht σχεδιάστηκε, ενώ ακόμη διαρκούσε ο Ψυχρός Πόλεμος. Για το λόγο, άλλωστε, αυτό ανήκει σ' εκείνη την εποχή. Υπογράμμισε την οικονομική και νομισματική ένωση σε βάρος της πολιτικής ενοποίησης. Όμως ο κόσμος που εξέφραζε η Συνθήκη του Maastricht απήλθε. Ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε. Η Διακυβερνητική εμφανίζεται ως η πρώτη μεταψυχροπολεμική ευκαιρία, που παρέχει στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις τη δυνατότητα να επιχειρήσουν τον καθορισμό της νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας [...]

Οι αποκαλούμενοι συντηρητικοί «ευρω-σκεπτικιστές» (πρόκειται για χαρακτηριστικό βρετανικό ευφημισμό της ευρωφοβίας) τάσσονται υπέρ μιας σχετικά ακανόνιστης ζώνης

ελεύθερου εμπορίου. Όμως, αντίθετα, αυτή είναι η βασιλική οδός που οδηγεί στην καταστροφή της ευρωπαϊκής ιδέας. Μία ακανόνιστη – στο μεγαλύτερο τμήμα της – ζώνη ελεύθερου εμπορίου, που θα λειτουργεί με βάση λίγους αφηρημένους κανόνες, όπως πρότεινε ο Hayek στη *Μοιραία Αλαζονεία*, θα μπορούσε να οδηγήσει σε μία εκτεταμένη διεύρυνση των περιφερειακών διαφορών στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη λογική, είναι δυνατή η λειτουργία μίας ευρείας ενιαίας αγοράς χωρίς κάποιας μορφής συνολική πολιτική διεύθυνση, αρκεί να υπάρχει σημαντική ομοιογένεια μεταξύ των κρατών-μελών. Όμως, εκ των πραγμάτων τέτοια ομοιογένεια δεν υφίσταται. Τα κριτήρια της Συνθήκης του Maastricht, ακόμη κι αν επιτευχθούν, δεν θα οδηγήσουν σε αληθινή σύγκλιση. Θεμελιώδεις διαφορές θα παραμείνουν στους τομείς της ανεργίας και της ανάπτυξης, του κατά κεφαλήν εισοδήματος GDP και της παραγωγικότητας. Είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι οι μέλλουσες εθνικές κυβερνήσεις θα παραμείνουν ενδεχομένως αδρανείς, ενώ οι χώρες τους θα οδηγούνται στο αδιέξοδο μιας τέτοιας μινιμαλιστικής ολοκλήρωσης. Ιδιαίτερα μάλιστα, εάν δεν υπάρχει προσδοκία για μια βελτιωμένη κατάσταση με βάση πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στις πιέσεις αυτών των κυβερνήσεων για αναδίπλωση στον εθνικό προστατευτισμό, δεν θα είναι δυνατό να μπει φραγμός. Κυρίως όμως, αυτή η εκδοχή μιας μινιμαλιστικής Ευρώπης παρέχει λίγες ελπίδες στις χώρες του Συμφώνου του CECE (Πολωνία, Τσεχία, Ουγγαρία, Σλοβακία). Στην πράξη, θα ήταν δυνατό να τους ζητηθεί να παραμείνουν ανοχύρωτες ενώπιον ενός εξαιρετικού ανταγωνισμού από την Δύση και να υποστούν ένα είδος θεραπείας shock, η οποία οδήγησε στην κατάρρευση τώσων πολλών μετακομμουνιστών κυβερνητικών σχηματισμών. Η μινιμαλιστική Ευρώπη, που βασιζόταν στην αρνητική ολοκλήρωση, δηλαδή στην απομάκρυνση των φραγμών για την ολοκλήρωση, μπορεί να άρμοζε στα έξι αρχικά μέλη, που αποτέλεσαν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, σε μια περίοδο που η Ευρώπη ως ολότητα οδηγούνταν σε μια θεαματική πρόοδο των κλιμάκων ανάπτυξης και γενικής ευημερίας. Ωστόσο, από την εποχή που οι έξι έγιναν δώδεκα (μετά από τις τρεις διαδοχικές διευρύνσεις της Κοινότητας), ο βαθμός της αλληλεξάρτησης των ευρωπαϊκών κρατών αυξήθηκε υπερβολικά, ενώ αντίθετα η εμπιστοσύνη στη δυνατότητα σταθερής ανάπτυξης και πλήρους απασχόλησης ελαττώθηκε σημαντικά. Η τελευταία διεύρυνση αφορούσε σχετικά πλούσιες χώρες. Όμως κάθε περαιτέρω διεύρυνση (θεωρώντας ως δεδομένο ότι η Νορβηγία, η Ισλανδία και η Ελβετία δεν θα θελήσουν να γίνουν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης) θα αφορά ισοδύναμες ή φτωχότερες χώρες σε σχέση με τα κράτη-μέλη που βρίσκονται στη χαμηλότερη βαθμίδα της Ένωσης. Μία τέτοια εξέλιξη δεν είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί χωρίς δραστική αναθεώρηση της υπάρχουσας δομής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Κατευθυντήρια αρχή θα πρέπει να αποτελέσει η προτεραιότητα της πολιτικής. Για μακρό χρονικό διάστημα η οικονομία υπήρξε η δύναμη που καθοδηγούσε την Ευρωπαϊκή Ένωση: στην αρχή η Κοινοπραξία Άνθρακα και Χάλυβα, μετά η Κοινή Αγορά, κατόπιν η Οικονομική Κοινότητα που οδήγησε στην ανάπτυξη της Ενιαίας Αγοράς και, τέλος, η προοπτική της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Η πολιτική ερχόταν δεύτερη. Οι φανατικοί ευρωπαϊστές είχαν για καιρό προσκολληθεί στην ιδέα ότι η οικονομική ολοκλήρωση θα μπορούσε τελικά να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την πολιτική ολοκλήρωση (η αποκαλούμενη λειτουργιστική θέση). Οι λιγότερο ενθουσιώδεις ευρωπαϊστές ήλπιαν ότι θα ήταν εφικτή η οικονομική ολοκλήρωση, αλλά όχι και η πολιτική. Αυτό που εξυπακούεται δεν είναι απλώς ότι οφείλουμε να αντιστρέψουμε την σειρά των προτεραιοτήτων και να δηλώσουμε ότι η πολιτική ολοκλήρωση οδηγεί στην οικονομική ένωση, αλλά ότι οφείλουμε να επινοήσουμε ένα κατάλληλο πολιτικό πλαίσιο για περαιτέρω οικονομική και κοινωνική πρόοδο.

Τίποτε δεν συνοψίζει πιο εύγλωττα την οικονομιστική ροπή της Συνθήκης του Maastricht από την οξεία αντίθεση μεταξύ της νομισματικής ενοποίησης και της ευρωπαϊκής πολιτικής ένωσης. Το τμήμα της Συνθήκης που αφορά στην πρώτη ήταν ένα λεπτομερές και συνεκτικό έγγραφο με διανυγείς στόχους, το οποίο προσδιορίζει ταυτόχρονα και το θεσμικό μηχανισμό για την εκπλήρωσή τους. Αντίθετα, η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση ήταν ένα έγγραφο γεμάτο συστολή και διφορούμενα, που είχε διαποτιστεί από αγαθές προθέσεις: «αριμονική και ισόρροπη ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων», «αντι-πληθωριστική οικονομική ανάπτυξη με σεβασμό του περιβάλλοντος», «βελτίωση των επιπέδων ζωής», «εμπέδωση μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής», «ενίσχυση της προστασίας των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των κρατών-μελών». Όσο περισσότερο τείνουμε προς μια σοσιαλδημοκρατική «ημερήσια διάταξη», τόσο γίνεται ασαφέστερη η Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση: Η Ένωση θα έπρεπε να αναπτύξει μια περιβαλλοντική πολιτική, να συμβάλει για ένα υψηλότερο επίπεδο προστασίας της υγείας, για μια γενική και επαγγελματική εκπαίδευση υψηλής ποιότητας, για την «άνθηση της εθνικής κουλτούρας των κρατών-μελών» και ούτω καθ' εξής. Ως ουνήθως, η πολιτική και κοινωνική διάσταση προστίθενται εκ των υστέρων με κάποιο είδος υστεροβουλίας. Τα κράτη-μέλη, μέσω της εκτελεστικής εξουσίας, δικαιούνται να αποφασίζουν για ορισμένα σοβαρά οικονομικά βήματα. Στη συνέχεια όμως, ανακαλύπτουν ότι όλα αυτά γίνονται χάριν των πολιτών. Τότε αυτοί, που αποφασίζουν, ρίχνουν λίγα κόκκαλα «δημοκρατικής λογοδοσίας» (accountability) και «κοινωνικής διάστασης» στους πολίτες, για να καταστήσουν δελεαστική τη συνολική δέσμη των οικονομικών ειλημμένων μέτρων: αρχικά μια τέτοια σκοπιμότητα εξυπηρετούσε η άμεση εκλογή του Ευρω-

παϊκού Κοινοβουλίου, κατόπιν η μετριοπαθής επέκταση των εξουσιών του, και αργότερα ένα κοινωνικό πρωτόκολλο γαρνιρισμένο με την συναινετική έγκριση που προσδίδει η ιδιότητα του πολίτη.

Αυτό που διακυβεύεται σήμερα δεν είναι η δημιουργία ενός υπερσυγκεντρωποιημένου ευρωπαϊκού κράτους. Αυτό δεν είναι και δεν ήταν ποτέ στην ημερήσια διάταξη. Η διαμάχη αφορά στη μορφή που πρέπει να έχει μια εξελισσόμενη κοινότητα εθνών. Η διαχωριστική γραμμή χαράσσεται ανάμεσα σε αυτούς που υπερασπίζονται την αρχή της διακυβερνητικότητας (=intergovernmentalism) ως κατευθυντήριας δύναμης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, και σε αυτούς που πιστεύουν ότι η πολιτική ολοκλήρωση και η συνένωση των εθνικών κυριαρχιών είναι ο ασφαλέστερος τρόπος για να συγκροτηθεί μία δημοκρατική ένωση πολιτών. Για τους πρώτους, η κυριαρχία είναι ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος. Ότι χάνεται για το έθνος-κράτος ξανακερδίζεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τον γαλλο-γερμανικό άξονα. Για τους δεύτερους, η απώλεια της εθνικής κυριαρχίας αποτελεί κέρδος, υπό τον όρο, βεβαίως, ότι συνενώνονται σ' ένα διεθνικό κέντρο πόροι, εξουσίες και δικαιώματα. Πάντως, το ότι κάποιος μπορεί – και κάτι παρόμοιο συμβαίνει συχνά – να ευνοηθεί από μια de facto απώλεια της εθνικής κυριαρχίας δεν συνιστά καμιά νέα ανακάλυψη. [...] Το κομβικό ζήτημα είναι η εγκαθίδρυση μιας δομής για την άσκηση της συλλογικής κυριαρχίας. Πρέπει να υπερβούμε την παλιά διαμάχη μεταξύ αυτών που ήθελαν να κρατήσουν την πολιτική εκτός της ολοκλήρωσης, επειδή επιθυμούσαν να υπερασπιστούν το έθνος-κράτος, και αυτών που έκαναν το ίδιο, επειδή θεώρησαν ότι κάτι τέτοιο θα ήταν η αναπόφευκτη κατάληξη της οικονομικής ολοκλήρωσης. Όπως γράφει η Helen Wallace, η τακτική αυτή δεν μπορεί πλέον να γίνει αποδεκτή: σε μια κοινότητα ευρωπαϊκών διαστάσεων, «ο υπερθεματισμός και η ημιτελής διευθέτηση των υποθέσεων δεν φαίνεται πως αποτελούν πλέον πειστική στρατηγική»³.

4. Διεύρυνση διά της μεθόδου των κεκτημένων

Η Συνθήκη του Maastricht επαναβεβαίωσε σταθερά την αρχή των κεκτημένων ως τη θεμελιώδη διαδικασία για την εισδοχή νέων μελών στην Κοινότητα (Art. B, Art. C). Αυτό μπορεί να αποδοθεί με τον όρο «κλασσική» μέθοδος⁴. Η Συνθήκη του Maastricht διακηρύσσει για μία φορά ακόμη την αρχή ότι κάθε νέο μέλος πρέπει να αποδέχεται στο σύνολό τους τις νομοθετικές ρυθμίσεις που έχουν γίνει, τις γνωμοδοτήσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, τις αποφάσεις που έχουν ληφθεί και τις διεθνείς συμφωνίες που έχει συνάψει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Εκτιμάται μάλιστα ότι όλα αυτά ανέρχονται σε περισσότερες από 135.000 σελίδες επισήμων κειμένων⁵. Αυτό άλλωστε βεβαιώθηκε εκ νέου στα 1993 στην αρχή των διαπραγματεύσεων με τις χώρες της EFTA⁶ [...]. Αυτό είναι μια υπερβολική αρχή. Σημαίνει ότι καθώς η Κοι-

νότητα προχωρεί στην εμβάθυνση και την διεύρυνσή της, οι προϋποθέσεις που οφείλουν να πληρούν τα νέα μέλη πολλαπλασιάζονται. Σημαίνει επίσης ότι τα κράτη-μέλη αντιμετωπίζουν προκλήσεις, στις οποίες δεν είναι πρόθυμες ή δεν έχουν τη δυνατότητα να ανταπεξέλθουν. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η αρχή των κεκτημένων έχει μετατραπεί περισσότερο σε μια γενική δήλωση σκοπών παρά σε ένα άκαμπτο αξίωμα. Όμως αυτό δεν συμβαίνει για πρώτη φορά. Η έκθεση Tindemans (29 Δεκεμβρίου 1975) είχε ήδη αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο μιας Ευρώπης δύο ταχυτήτων προκειμένου να γίνει δυνατή η οικονομική ολοκλήρωση, ακόμη και αν δεν ήταν όλα τα κράτη-μέλη έτοιμα για κάτι τέτοιο⁷. Έκτοτε ζητείτο από τα κράτη, που επρόκειτο να αποτελέσουν πλήρη μέλη της Κοινότητας, να πληρούν εκ των προτέρων ορισμένες προϋποθέσεις, ενώ τους επιτρεπόταν παράλληλα να διαπραγματευτούν την πρόσκαιρη απόκλιση των δυσβάστακτων όρων και να προβούν σε μεταβατικές διευθετήσεις των κρίσιμων ζητημάτων. Το κομβικό στοιχείο είναι ότι όλοι οφείλουν να συμφωνούν με τους σκοπούς που θέτει η Κοινότητα. Με άλλα λόγια, τα κράτη-μέλη οφείλουν να αποδεικνύουν ότι επιθυμούν να προσαρμοστούν στα κοινοτικά κεκτημένα. Τα ίδια τα κοινοτικά κεκτημένα δεν συνιστούν πλέον προϋπόθεση εισόδου. Αντίθετα, αποτελούν ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο και ίσως διαρκώς υποχωρούντα σκοπό, ο οποίος τείνει να μετατοπίσει την επιβάρυνση, που προκύπτει από τη φάση προσαρμογής των υποψηφίων για ένταξη χωρών, ιδιαίτερα εκείνων που τα επίπεδά τους είναι κατώτερα από αυτά των κρατών-μελών.

Η είσοδος στην Ευρωπαϊκή Ένωση της Αυστρίας, της Σουηδίας και της Φινλανδίας θα είναι η τελευταία σχετικά «ανώδυνη» διεύρυνση. Τα τρία αυτά νέα μέλη έχουν επιτυχημένες οικονομίες αγοράς με καλά οριοθετημένο σύστημα κοινωνικής προστασίας και υγειονομικής περίθαλψης, με πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος και standards ασφάλειας ανώτερα του ελαχίστου ορίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Υπήρξαν μέλη τη ΕΕΤΑ και για το λόγο αυτό απολάμβαναν ένα καθεστώς πολλαπλών διευθετήσεων, που είχαν καθιερωθεί σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Και οι τρεις, εξάλλου, έχουν ήδη φθάσει στο «μεταβιομηχανικό» στάδιο εξέλιξης, αντίθετα από τις χώρες του CECE (τις τέσσερις χώρες του Συμφώνου του Visegrad), οι οποίες βρίσκονται ακόμη στο βιομηχανικό στάδιο ανάπτυξης – όπως η Δημοκρατία της Τσεχίας – και των οποίων ο αγροτικός πληθυσμός είναι κατά πολύ ανώτερος κάθε χώρας της Ευρωπαϊκής Ένωσης – όπως συμβαίνει λόγω χάριν στην Πολωνία. Παρά το μικρό πληθυσμό τους, με την είσοδό τους στην Κοινότητα η Αυστρία, η Σουηδία και η Φινλανδία ανύψωσαν τον κατά κεφαλή μέσο όρο του GDP στην Ευρωπαϊκή Ένωση, έστω και μόνο κατά 1%. Αντίθετα, όλες οι προγενέστερες διευρύνσεις της Κοινότητας μείωσαν τον κατά κεφαλή μέσο όρο του GDP (αρχικά η είσοδος της Δανίας, της Μ. Βρετα-

νίας και της Ιρλανδίας και στη συνέχεια η είσοδος της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας). Επίσης, όσες διευρύνσεις επακολούθησαν στο μέλλον θα έχουν το ίδιο αποτέλεσμα. Αυτό σημαίνει ότι, ενώ η Αυστρία, η Σουηδία και η Φινλανδία θα συνεισφέρουν καθαρά στον κοινοτικό προϋπολογισμό, τα μελλοντικά κράτη-μέλη θα είναι μόνο παραλήπτες των κοινοτικών πόρων.

Παρ' όλα αυτά, ούτε αυτή η ανώδυνη διεύρυνση είχε εξ αρχής ως προϋπόθεση το κοινοτικό κεκτημένο. Η Σουηδία και η Φινλανδία έφεραν στην Ευρωπαϊκή Ένωση τις απομακρυσμένες σκανδιναβικές περιοχές, που χαρακτηρίζονται από εξαιρετικά χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού. Για το λόγο αυτό έπρεπε να εισαχθούν νέα κριτήρια πυκνότητας πληθυσμού για να εξυπηρετηθούν τα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το δικαίωμα της ακώλυτης διόδου από το ΗGV, μέσω μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναβλήθηκε έως το 2004 στην περίπτωση της Αυστρίας, καθώς της αναγνωρίστηκε το γεγονός ότι βρίσκεται στο σταυροδρόμι βόρειας και νότιας Ευρώπης και ότι ανησυχεί για την περιβαλλοντική προστασία των στενών αλπικών κοιλάδων της και την ανάπτυξη της τουριστικής της βιομηχανίας⁸. Παράλληλα, η Αυστρία και η Φινλανδία πέτυχαν να εξασφαλίσουν μία μεταβατική περίοδο πριν αποδεχθούν πλήρως το κοινοτικό κεκτημένο της κοινής αγροτικής πολιτικής (CAP).

Τα μέτρα αυτά συνιστούν περιορισμένες ρυθμίσεις, εάν συγκριθούν με όσα η Ευρωπαϊκή Ένωση πρόκειται να επιβάλει στα μελλοντικά υποψήφια μέλη της. Ορισμένα από τα υποψήφια μέλη, όπως η Τουρκία, είναι πολιτισμικά και κοινωνικά καθυστερημένα (χαμηλό ποσοστό εγγραμματοσύννης, τεράστιος αγροτικός πληθυσμός, καταφανείς διακρίσεις σε βάρος των γυναικών, μη κατοχύρωση ανθρωπίνων δικαιωμάτων) και η υποψηφιότητά τους είναι απίθανο να αντιμετωπισθεί με ευνοϊκό τρόπο σύντομα. Κάποια άλλα υποψήφια μέλη, όπως τα κράτη του CECE, υφίστανται μία επώδυνη διαδικασία μετάβασης στην οικονομία της αγοράς, όμως σε άλλους τομείς δεν βρίσκονται σε τόσο μεγάλη απόσταση από τα πλήρη κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έχουν υψηλούς δείκτες εγγραμματοσύννης, αποτελεσματικό εκπαιδευτικό σύστημα, οργανωμένα πανεπιστήμια, ισχυρή πολιτισμική προσήλωση στις αξίες του φιλελευθερισμού και της κοινωνικής δημοκρατίας και, τέλος, μεγαλύτερη ισότητα σε ό,τι αφορά στα ζητήματα απασχόλησης των κοινωνικών φύλων από αυτή που έχει επιτύχει η πλειοψηφία των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁹. Ορισμένα από αυτά πάλι, παρά την ισχυρή τους επιθυμία να αποτελέσουν πλήρη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξαιτίας προφανών γεωπολιτικών λόγων, υπαναχωρούν ήδη ενόψει των βαρών, που πρόκειται να αντιμετωπίσουν. Για παράδειγμα, η Ουγγαρία έχει κιόλας ημι-επίσημα εκφράσει την βούληση να αποτελέσει πλήρες μέλος της Κοινότητας από το έτος 2000 και να της κατοχυρωθεί η δυνατότητα οικειοθελούς αποχώρησης (opt-out) από

το πλαίσιο της κοινής αγροτικής πολιτικής, εκ παραλλήλου με την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων, υπηρεσιών και εργασίας¹⁰. Η επίσης ως πάρουμε για παράδειγμα τη ζοφερή προοπτική των Πολωνών αγροτών. Η πολωνική γεωργία υποχρεούται να φθάσει στο επίπεδο παραγωγικότητας των Γάλλων γεωργών (που ωστόσο δεν είναι και το υψηλότερο της Κοινότητας), ενώ παράλληλα 3,1-3,6 εκατομμύρια Πολωνοί αγρότες (σε σύνολο 5,4 εκατομμυρίων) θα πρέπει να εγκαταλείψουν το επάγγελμά τους και να στραφούν σε νέες παραγωγικές δραστηριότητες¹¹.

Όσο εξαιρετικότερες γίνονται οι προϋποθέσεις ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και ταυτόχρονα όσο επαχθέστερα

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, καθιστά σαφές ότι η ευρεία στρατηγική προετοιμασίας για την ένταξη επιβάλλει το έργο της σύγκλισης ή της προσέγγισης να επιτελείται από τα ίδια τα συμβεβλημένα κράτη. Ακολουθεί ένας αποθαρρυντικός κατάλογος των αναγκαιών απαιτήσεων για την εγκαθίδρυση οικονομικών αγοράς, που περιλαμβάνει ένα σύστημα νομικών και εμπορικών κανόνων (εμπορικό κώδικα, νόμο περί ιδιοκτησίας, νομοθεσία για πτωχεύσεις, νόμο περί συμβάσεων, νόμο περί καταναλωτών), το οποίο εγγυάται αφενός τη νομική ασφάλεια και αφετέρου τη διαφάνεια των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Περιλαμβάνει επίσης θεσμούς, όπως εταιρείες, αγορές και ρυθμιστικά σώματα, που καθιστούν δυνα-

αποβαίνουν τα μέτρα προσαρμογής που επιβάλλονται στα υποψήφια κράτη-μέλη, τόσο αυξάνει η πιθανότητα εμφάνισης μιας διαρκούς έλλειψης εμπιστοσύνης μεταξύ σημαντικών τμημάτων του εκλογικού σώματος των χωρών αυτών. Οι σπόροι του συστηματικού αντι-ευρωπαϊσμού έχουν ήδη φυτευτεί και θ' ανθήσουν αναπόφευκτα, όταν η πολιτική τάξη των κρατών αυτών θεωρήσει πολιτικά επωφελή τη μομφή εναντίον της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λόγω των βαρών, που επιβάλλουν τα εύρωστα κράτη-μέλη δίκην προϋποθέσεων ένταξης.

Κανείς δεν πρέπει να αμφιβάλλει ότι είναι αναγκαίο να τίθενται ορισμένες προϋποθέσεις. Όπως επισημάνθηκε στη Σύνοδο Κορυφής της Κοπενχάγης στα 1993, οι προϋποθέσεις αυτές είναι οι ακόλουθες: 1ον) Θεσμική σταθερότητα, εμμονή στον κανόνα του δικαίου, σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. 2ον) Ύπαρξη και λειτουργία οικονομίας της αγοράς. 3ον) Ικανότητα διαχείρισης του ανταγωνισμού και των δυνάμεων της αγοράς στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. 4ον) Υποχρεωτική δέσμευση στη λογική της Ευρωπαϊκής Πολιτικής και Νομισματικής Ενοποίησης. Η Λευκή Βίβλος, που υιοθετήσε τον Δεκέμβριο του 1994 στο Essen το

τή την αποκεντρωμένη οικονομική διαμεσολάβηση διαμέσου ιδιωτών. Περιλαμβάνει, τέλος, ρυθμίσεις για μια καλύτερα εξειδικευμένη εργατική δύναμη, που θα λειτουργεί ως καθοριστικός παράγοντας για την επιτυχία της οικονομικής μεταρρύθμισης και τη μετάβαση στην οικονομίας της αγοράς¹².

Αν η Ευρωπαϊκή Ένωση υπήρξε ένας συνεκτικός και ομογενοποιημένος συνασπισμός κρατών, ένα συμπαγές σύνολο ομογενοποιημένων κρατών, τα οποία υπέβαλαν τον εαυτό τους σε σκληρή εσωτερική πειθαρχία, τότε η αυστηρή εμμονή στην αρχή του κοινοτικού κεκτημένου πρέπει να δικαιολογείται, με βάση τη σταθερότητα και τη συνοχή αυτού του συνόλου. Όμως, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει σε καμία περίπτωση.

Αντίθετα, η πραγματική πρακτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπήρξε η αποκαλούμενη «μεταβλητή γεωμετρία»¹³. Οι εξαιρέσεις από τον κανόνα της πλήρως ομογενοποιημένης κοινότητας είναι και πολλές και διαφορετικές. Οι σημαντικότερες δύο είναι οι εξής: 1ον. Η νομισματική πολιτική[...] Η Συνθήκη του Maastricht επίσημα υιοθετεί την αρχή της μεταβλητής γεωμετρίας, ορίζοντας ότι οι χώρες, που εναρμονί-

στηκαν με τα κριτήρια σύγκλισης, θα προχωρήσουν προς το ενιαίο νόμισμα, ενώ οι άλλες θα παραμείνουν εκτός του ενιαίου ευρωπαϊκού νομισματικού συστήματος. Μία περαιτέρω μείωση των ορίων σύγκλισης αφορούσε στη Μ. Βρετανία και τη Δανία. Αυτές οι δύο χώρες διατηρούν το δικαίωμα επιλογής και μη σύνδεσης με το ενιαίο νομισματικό σύστημα, ακόμη κι αν εναρμονιστούν με τα κοινοτικά κριτήρια σύγκλισης. Αυτό συνιστά ένα ουσιαστικό ρήγμα της αρχής του κοινοτικού κεκτημένου, διότι η θέσμιση δύο διακριτών περιοχών (η μία από τις οποίες αποτελείται από το ενιαίο νόμισμα) δεν αποτελεί σε καμμία περίπτωση μεταβατική αρχή ή απλή περιστολή κριτηρίων. Συνιστά ρήγμα και του αξιώματος Tindemans, το οποίο προέβλεπε μία Ευρώπη δύο ταχυτήτων, διότι η Μ. Βρετανία και η Δανία διασφάλισαν το δικαίωμα να μην ενταχθούν στη νομισματική ένωση και να υιοθετήσουν το ενιαίο νόμισμα, καθώς, έχοντας υπογράψει τη Συνθήκη, συμμερίζονται τον ύπατο σκοπό της Ευρωπαϊκής Νομισματικής Ένωσης. Πιο πολύ ακόμη, το σύστημα που έχει επιλεγεί, αυτό δηλαδή των κριτηρίων σύγκλισης, καθιστά τον σκοπό αυτό ακόμη δυσκολότερο, διότι τα νομίσματα, που θα παραμείνουν εκτός του ενιαίου νομισματικού συστήματος, θα εκτεθούν σε έντονες κερδοσκοπικές τάσεις από το διεθνή χώρο και θα είναι γι' αυτά ακόμη πιο δύσκολο να γεφυρώσουν το χάσμα, εκτός βεβαίως, εάν προσπαθήσουν να γίνουν σκιά του νέου ευρω-νομίσματος[...] 2ον. *Η κοινωνική πολιτική*. Στην προκειμένη περίπτωση, το ρήγμα είναι ακόμη πιο σημαντικό από αυτό της νομισματικής πολιτικής. Η βρετανική δυνατότητα αυτο-εξαιρέσης δεν παίρνει τη μορφή της διατήρησης του δικαιώματος πλήρους ένταξης μελλοντικά (όπως στο ζήτημα του ενιαίου νομίσματος). Είναι μία δυνατότητα αυτο-εξαιρέσης, που κατευθύνεται εναντίον της συνολικής έννοιας της κοινωνικής Ευρώπης. Στην πραγματικότητα, η Ευρωπαϊκή Ένωση εμφανίζει μία σχεδόν σχιζοφρενική εικόνα σ' αυτό το θέμα: Το Πρωτόκολλο για την Κοινωνική Πολιτική – που διακηρύχθηκε στο Maastricht – «συνιστά αναπόσπαστο τμήμα του κοινοτικού κεκτημένου», ενώ η συνημμένη «Συμφωνία για την Κοινωνική Πολιτική υπήρξε προϊόν απόφασης των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την εξαίρεση της Μ. Βρετανίας». Αυτό δηλώνει κατηγορηματικά ότι στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής υπάρχουν «δύο» Ευρώπες: η μία μάλιστα απαρτίζεται από ένα μόνο κράτος-μέλος. Δηλώνεται όμως υπόρρητα ότι υπάρχουν δύο Ευρώπες και στο πεδίο της πολιτικής του οικονομικού ανταγωνισμού: η μία απ' αυτές μπορεί να συναγωνίζεται την άλλη έχοντας χαμηλότερο επίπεδο κοινωνικής προστασίας.

Αυτή η νοοτροπία οικειοθελούς αυτο-εξαιρέσης δεν συνιστά προσωρινή παρεκτροπή. Αντίθετα, αποτελεί κομβικό στοιχείο της πολιτικής των Βρετανών συντηρητικών. Μία μελλοντική εργατική κυβέρνηση θα δεσμευτεί να ανατρέψει την πολιτική αυτή. Ωστόσο, στο στάδιο που βρισκόμαστε, το

Πρωτόκολλο για την Κοινωνική Πολιτική έχει μόνο συμβολική σημασία και η δέσμευση του Εργατικού Κόμματος μπορεί να αντιμετωπισθεί ως μία ισχυρή ένδειξη ότι η Βρετανία προτίθεται στο μέλλον να διαδραματίσει κατά πολύ δραστικότερο ρόλο στη διαδικασία διαμόρφωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

3. *Μεταβλητή γεωμετρία: Διαφοροποιημένες στρατηγικές ολοκλήρωσης*

3.1. *Ευρώπη à la carte*

Πρόκειται για τη μινιμαλιστική εκδοχή, που ευνοούν οι Βρετανοί ευρωσκεπτικιστές. Η θέση αυτή ταυτίζεται κατά ένα μεγάλο μέρος με το αίτημα του John Major για μεγαλύτερη «ευλυγισία» της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁴.

Από μία πρώτη άποψη, η θέση αυτή δίνει την εντύπωση ότι είναι η λογικότερη. Εναντία στην εμμονή των ομοσπονδιστών ότι όλα τα κράτη-μέλη οφείλουν να κάνουν το ίδιο πράγμα, η Ευρώπη à la carte παρέχει σε κάθε χώρα την ελευθερία να συμμετέχει στις κοινοτικές δράσεις που θεωρεί συμφέρουσες και να απέχει απ' όσες δράσεις κρίνει ασύμφορες. Οι θιασώτες αυτής της θέσης θεωρούν ότι η αλληλεξάρτηση, που προέκυψε τα τελευταία είκοσι χρόνια, μπορεί να ρυθμιστεί εποικοδομητικά. Ωστόσο, μπορεί να υπάρχει δυνατότητα εθελουσίας υιοθέτησης πολιτικών (opt out), αλλά όχι και αποδοχής του καθεστώτος της αλληλεξάρτησης. Λόγου χάριν, εάν η Γαλλία και η Γερμανία εισέλθουν στο σύστημα νομισματικής ενοποίησης, αυτό θα έχει σημαντικές συνέπειες για την Βρετανία. Όμως το ίδιο θα συμβεί και στην περίπτωση της Γαλλίας και της Γερμανίας, εάν η Βρετανία αποφασίσει να μην προσχωρήσει. Επίσης, εάν η Βρετανία μείνει εκτός του πλαισίου της κοινωνικής Ευρώπης, αυτό θα έχει σημαντικές επιπτώσεις σε όλα τα υπόλοιπα κράτη-μέλη. Τελευταίο παράδειγμα: εάν τα μισά μόνο κράτη της Ευρώπης προχωρήσουν στη θέσμιση αυστηρών μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος, η εξέλιξη αυτή δεν θα έχει τα αναμενόμενα ευνοϊκά αποτελέσματα, λόγω των χαλαρών μέτρων που θα εφαρμοστούν από το άλλο ήμισυ των ευρωπαϊκών κρατών[...]. Η εγκαθίδρυση της αρχής της Ευρώπης à la carte για ο,τιδήποτε επιτεύχθηκε ή προτάθηκε μετά τη δημιουργία της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς στα 1985 ισοδυναμεί με την αντίληψη της ενιαίας αγοράς ως τελικού σταδίου στη διαδικασία συγκρότησης της Ευρώπης.

Το δικαίωμα της προσχώρησης ή όχι στη γραμμή της κοινοτικής πολιτικής (opting out) είναι ως πρακτική ακόμη λιγότερο αποδεκτή στους τομείς, όπου οι πολιτικές παράγουν ευεργετικά αποτελέσματα, που επεκτείνονται και στα κράτη-μέλη, τα οποία δεν προσχώρησαν στη συγκεκριμένη ενιαία κοινοτική πολιτική (θετικές εξωτερικότητες / positive externalities). Αντίθετα όσες χώρες υιοθετούν εξ αρχής την ενιαία κοινοτική πολιτική πιστεύουν ότι τα οφέλη τους μειώνονται, εξαιτίας του γεγονότος ότι τα μοιράζονται με τις χώ-

ρες που επέλεξαν στη συγκεκριμένη περίπτωση το δικαίωμα της ελεύθερης προσχώρησης στην ενιαία ευρωπαϊκή κοινοτική πολιτική. Τέτοια λ.χ. είναι η περίπτωση των χωρών που αποκαλούμε «ελεύθερους καβαλάρηδες»¹⁵. Έως ένα βαθμό, παραλλαγή αυτού του φαινομένου αποτελεί η άρνηση της Βρετανίας να υιοθετήσει την ενιαία ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική. Οι Βρετανοί εργοδότες γίνονται ανταγωνιστικότεροι από τους εργοδότες των υπολοίπων κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επειδή ακριβώς καταφέρνουν με τον τρόπο αυτό να μειώνουν το κόστος εργασίας. Όμως από την υπόθεση αυτή δεν βγαίνουν χαμένοι μόνο οι Βρετανοί εργαζόμενοι, αλλά επίσης και οι εργοδότες και οι εργαζόμενοι των υπολοίπων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εάν κάθε χώρα επιλέγει το επίπεδο της αλληλεξάρτησης που την συμφέρει, τότε δεν θα μπορεί να υπάρξει βάση διαλόγου και δυνατότητα επίτευξης αμοιβαίων συμβιβασμών. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα βουλιάξει αργά ή γρήγορα ανάμεσα στα αντιτιθέμενα κύματα των πολλαπλών opt outs.

3.2. Η έννοια του σκληρού πυρήνα

Υπάρχει μία γαλλική παραλλαγή της έννοιας «σκληρός πυρήνας», που είναι γνωστή ως «ενεργός πυρήνας» και οφείλεται στους Michel Rocard και Edouard Balladur. Η έννοια αναφέρεται σ'έναν εσωτερικό κύκλο, ο οποίος δομείται με κέντρο αναφοράς τα νομισματικά και τα στρατιωτικά ζητήματα, έναν κύκλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεμελιωμένο στην Ενιαία Αγορά, και ένα CFSP και έναν εξωτερικό κύκλο που συγκροτείται από χώρες που βρίσκονται εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά που ωστόσο επιθυμούν να ενταχθούν σε αυτή, αποτελώντας ένα είδος προθαλάμου¹⁶. Ο βασικός εκφραστής της αρχής του σκληρού πυρήνα είναι η ομάδα CDU/CSU του γερμανικού κοινοβουλίου. Στα 1994 και στο έγγραφό της, που τιτλοφορείτο «Kern-Europa», η ομάδα αυτή των Γερμανών βουλευτών υποστήριζε την ταχεία ένταξη των χωρών του CECE στην Ευρωπαϊκή Ένωση, διότι είχαν την πεποίθηση ότι η αστάθεια στην Ανατολική Ευρώπη θα είχε σύντομα άμεσες συνέπειες για τη Γερμανία¹⁷. Εντούτοις, φοβούμενοι ότι μία τέτοια επέκταση προς ανατολάς θα μπορούσε επίσης να εξασθενήσει την Ευρωπαϊκή Ένωση, μιλούσαν για μία Ευρώπη πολλών ταχυτήτων – στην πραγματικότητα όμως για μία Ευρώπη δύο ταχυτήτων, που θα αποτελούνταν από ένα «σκληρό πυρήνα» πέντε χωρών, δηλαδή τη Γερμανία, τη Γαλλία και τις χώρες της Benelux. Ο σκληρός αυτός πυρήνας θα μπορούσε να προχωρήσει με τολμηρά βήματα προς μία διαδικασία ευρύτερης ολοκλήρωσης, ενώ συγχρόνως η ομάδα των περιφερειακών κρατών θα μπορούσε να προσδοκά ότι θα προφθάσει τις προπορευόμενες αυτές χώρες αργότερα¹⁸. Η εσωτερική αυτή ομάδα των πέντε (με την προσθήκη ίσως της Δανίας και της Ιρλανδίας) θα συγκροτούνταν με πεδίο αναφοράς τη νομισματική πολιτική [...]. Η διαφορά μεταξύ της λογικής του «σκληρού πυρήνα» και των άλλων μορφών μεταβλητής γεωμετρίας είναι το

γεγονός ότι υφίσταται σαφής διαφοροποίηση μεταξύ ενός εσωτερικού και ενός εξωτερικού κύκλου. Ο εσωτερικός κύκλος θα μπορούσε να επεκταθεί ώστε να συμπεριλάβει πέραν της Γερμανίας και της Γαλλίας ορισμένες από τις οικονομικά ευρωστότερες χώρες, όπως την Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, την Αυστρία, τη Δανία, τη Σουηδία και πιθανόν το Βέλγιο (υπό τον όρο ότι θα ελεγχόταν το ποσό των δημοσίων δαπανών του). Δεν είναι ανάγκη να πούμε ότι η προσέγγιση αυτή επέφερε μεγάλη ανησυχία κατά κύριο λόγο στην Ιταλία, την Ισπανία, την Ελλάδα και την Βρετανία¹⁹. Ωστόσο, η λογική του σκληρού πυρήνα είναι πολύ λιγότερο διασπαστική από αυτή του δικαιώματος επιλογής, που συνεπάγεται η λογική της Ευρώπης à la carte. Παρ' όλα αυτά, στην πραγματικότητα δεν προσθέτει τίποτε καινούργιο στο είδος της Ευρώπης, που προέκυψε από την Συνθήκη του Maastricht, η οποία φανερά καθιερώνει την αρχή των δύο βαθμίδων. Δεν πρόκειται περί μελλοντικού προγράμματος. Αυτό που είναι αναγκαίο σήμερα και που δεν κάνει το έγγραφο του CDU/CSU, είναι η εγκαθίδρυση κοινών αρχών, που θα δίνουν συνοχή τόσο στα υφιστάμενα όσο και στα μελλοντικά κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όμως ο αναπόφευκτος χαρακτήρας της μεταβλητής γεωμετρίας αναγνωρίζεται σήμερα ευρύτατα, ακόμη και από χώρες, όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία, που είναι απίθανο ότι θα αποτελέσουν τμήμα του σκληρού πυρήνα και που γι' αυτό το λόγο διάκεινται εχθρικά προς μία τέτοια αντίληψη²⁰. Το πραγματικό καθήκον, που απορρέει από το όραμα της δημιουργίας της ενιαίας Ευρώπης, έγκειται στο να αποτελέσει το δεδομένο της ετερογένειας της ευρωπαϊκής ηπείρου σημείο εκκίνησης της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς επίσης και στο να επινοηθεί μία δομή, στο πλαίσιο της οποίας θα συγκεντρώνονται δύο προφανώς αντιφατικές σκοπιμότητες: αυτή της «ακόμη στενότερης ένωσης» (όπως τίθεται το ζήτημα στην Συνθήκη του Maastricht), και αυτή της πολλαπλότητας των κρατών-εθνών.

Οι κυριότερες μορφές που προσλαμβάνει η ευρωπαϊκή ετερογένεια είναι η πολιτισμική, η οικονομική και η πολιτική. 1ον) Η πολιτισμική ετερογένεια. Στο πολιτιστικό πεδίο, η ετερογένεια του ευρωπαϊκού χώρου εκλαμβάνεται παγκοσμίως ως ένα πολύτιμο γνώρισμα, το οποίο πρέπει να προστατευτεί και να διασωθεί. Κανείς δεν έχει εκφράσει την επιθυμία να «εναρμονιστούν», να ισοπεδωθούν και να ενιαιοποιηθούν οι πολυάριθμες γλώσσες, τα πολιτιστικά και καλλιτεχνικά δημιουργήματα και οι ποικίλες ιστορικές παραδόσεις. Οι κάτοικοι της ευρωπαϊκής ηπείρου είναι δικαιολογημένα υπερήφανοι γι' αυτό, σε τέτοιο βαθμό ώστε γίνεται κατανοητή ακόμη και η οξύτητα, με την οποία υπερασπίζονται την πολιτισμική τους ταυτότητα. Στην πραγματικότητα, ποικίλες πολιτισμικές μειονότητες τρέφουν την πεποίθηση ότι έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να ευδοκιμήσουν ή στη χειρότερη περίπτωση απλώς να επιβιώσουν στο πλαίσιο μάλλον

μιας ευρείας κοινότητας παρά σε αυτό του έθνους-κράτους. Γίνεται αποδεκτό ότι η πολιτισμική ποικιλομορφία συνιστά αξία καθ' εαυτήν, ακόμη και στην περίπτωση που είναι δυνατό να αποτελεί στοιχείο ανασχετικό της προόδου ή που βρίσκεται σε σύγκρουση με τη διαδικασία ολοκλήρωσης. Αυτός είναι, άλλωστε, ο λόγος που θα καταπιαστώ στη συνέχεια μόνο με τους δύο ευρύτερους τύπους ετερογένειας, την οικονομική και την πολιτική. 2ον) *Η οικονομική ετερογένεια*. Τα κριτήρια σύγκλισης που συμφωνήθηκαν στο Maastricht με στόχο τη νομισματική ενοποίηση θεωρήθηκαν αυστηρά και περιοριστικά [...]. Το να περιλαμβάνεις στα κριτήρια σύγκλισης μόνο την απασχόληση, την παραγωγικότητα και την ανάπτυξη δεν είναι ορθό, σύμφωνα με τα επιχειρήματα του Εργατικού Κόμματος²¹. Διότι, εάν η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη και το μικρό ποσοστό ανεργίας μπορούν να ικανοποιούν μεμονωμένα κράτη, που ενεργούν ανεξάρτητα, αντίθετα στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η αποκλειστική εμμονή σ' αυτά θα ήταν δυνατό να περιστείλει την ανάγκη για νομισματική και οικονομική ενοποίηση, παρά το προφανές μάλιστα γεγονός ότι απαιτείται ένας στοιχειώδης τουλάχιστον βαθμός «πραγματικής» οικονομικής σύγκλισης [...]. Οποσδήποτε, η ανάπτυξη και η απασχόληση είναι κομβικής σημασίας στόχοι, αλλά θα έπρεπε να αφορούν την Ευρωπαϊκή Ένωση ως ενιαίο σύνολο και συγκεκριμένα ως ιδιαίτερο τμήμα των διαδοχικών σταδίων ανάπτυξης.

Ένα πρόσθετο πρόβλημα, με μεταβλητές παρόμοιες με αυτές των κριτηρίων σύγκλισης του Maastricht, είναι ότι κατά μία έννοια οι ευρωπαϊκές χώρες δεν είναι πάντοτε εύκολο να συγκριθούν. Οι δημόσιες δαπάνες προσδιορίζονται κατά διαφορετικό τρόπο σε κάθε χώρα. Οι ομοσπονδιακές κυβερνήσεις, όπως π.χ. αυτή της Γερμανίας, είναι λιγότερο ικανές σε σχέση με συγκεντρωτικά κράτη, όπως η Γαλλία και η Βρετανία, να επιβάλουν περιορισμούς των δημοσίων δαπανών στις περιφερειακές αρχές. Επίσης, οι δείκτες του πληθωρισμού αντανακλούν το κόστος ζωής. Όμως το κόστος ζωής δεν είναι κατ'εξοχή ενιαίο σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση, διότι σε αυτό απηχούνται διαφοροποιήσεις στα καταναλωτικά ήθη, που σχετίζονται με πολιτισμικές συνήθειες (π.χ. η αύξηση της τιμής της μπίρας και του κρασιού βιώνονται με διαφορετικό τρόπο στη βόρεια και στη νότια Ευρώπη). Κατά συνέπεια, η δημιουργία ενός ενιαίου δείκτη για όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση όχι μόνο προϋποθέτει ομοιογένεια, που όμως δεν υφίσταται, αλλά και λησμονεί την ιδιαιτερότητα των μέτρων που λαμβάνει κάθε εθνικό κράτος [...] ²² [...] Η σύγκλιση σε ό,τι αφορά σε μία ιδιαίτερη μεταβλητή δεν επιβάλλει αυτόματη σύγκλιση και σε όλες τις άλλες [...] Τεράστιες διαφοροποιήσεις καθιστούν ακόμη δυσκολότερη την συναίνεση σε οικονομικά ζητήματα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η σύγκλιση σε πραγματικές οικονομικές μεταβλητές λειτουργεί ως ικανή, αλλά όχι και ως αναγκαία συνθήκη. Ωστόσο, αντί-

θετα από τις οικονομικές διαφορές, αρκετά από τα προβλήματα – όπως η ανεργία – είναι ταυτόσημα. Για το λόγο αυτό, άλλωστε, οφείλουμε να ξεκινάμε από τη βάση των κοινών αξιών, που χαρακτηρίζουν την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι κοινές αυτές αξίες εμπερικλείουν το δημοκρατικό φιλελευθερισμό, την κοινωνική συνοχή, την οικονομική ανάπτυξη, την προστασία του περιβάλλοντος, την κατάργηση των διακρίσεων και τον αγώνα εναντίον της ανεργίας. Όλες αυτές είναι κατ' εξοχήν πολιτικές αξίες. 3ον) *Πολιτική ετερογένεια*. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι, καθώς τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν διαφορετικά μεγέθη, γεωγραφικές θέσεις, πλούτο και ιστορικές παραδόσεις, δεν είναι δυνατό να έχουν κοινά συμφέροντα. Εάν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε κάθε απόπειρα να επιβληθεί μία ενιαία πολιτική και ιδιαίτερα μία κοινή εξωτερική πολιτική θα ήταν δυνατό να καταλήξει σε απεμπόληση των εθνικών συμφερόντων ορισμένων χωρών.

Το πρόβλημα με την πολιτική που ακολουθούν οι Βρετανοί συντηρητικοί είναι ότι εξ αιτίας της η χώρα δεν έχει ξεκάθαρη και σταθερή πολιτική για τα ευρωπαϊκά ζητήματα πέραν της διατήρησης του υφισταμένου status quo [...] Η δημιουργία όμως εμποδίων σε ό,τι αφορά στην περαιτέρω ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και κυρίως η προβολή του δικαιώματος της αρνησικυρίας και η διαπραγμάτευση ευρύτερων δικαιωμάτων επιλογής (opt-outs) θα έχουν αντίκτυπο, αλλά δεν θα εμποδίσουν την επέκταση της λογικής της μεταβλητής γεωμετρίας. Όπως έχω επισημάνει, εάν μία ομάδα κρατών κινηθεί προς τα εμπρός, τότε θα επιβάλει το ρυθμό της στις νωθρές χώρες με απρόβλεπτους τρόπους. Η βρετανική τακτική ενσπείρει βαθιά αγωνία στην πλειοψηφία των διαμορφωτών γνώμης στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Προκαλεί ταράχη ακόμη και στις τάξεις των ευρωπαϊστών του βρετανικού Συντηρητικού Κόμματος [...].

Χώρες, όπως η Πορτογαλία, η Ισπανία και ως ένα βαθμό η Ιρλανδία, μπορεί να μην έχουν προβάλει ένα υψηλό προφίλ ευρωπαϊκής πολιτικής, αλλά γνωρίζουν ότι το μέλλον τους βρίσκεται στην Ευρώπη και έχουν συνειδητοποιήσει πως ο οικονομικός τους εκσυγχρονισμός είναι συνδεδεμένος με την εμβάθυνση της διαδικασίας ολοκλήρωσης. Άλλες πάλι χώρες, όπως η Ελλάδα, δεν αποσπούν μόνο προφανή οικονομικά οφέλη από την Κοινότητα, αλλά συγχρόνως έχουν επίγνωση ότι τα συμφέροντά τους σε ό,τι αφορά στην εξωτερική πολιτική (σε σχέση με την Τουρκία, την Κύπρο και τα Βαλκάνια), όπως επίσης και τα κοινωνικά και πολιτιστικά τους συμφέροντα, θα διασφαλιστούν με αποτελεσματικότερο τρόπο με την πλήρη και ισοτιμή συμμετοχή. Κάτι που άλλωστε αποδείχθηκε από την εκλογή του Κώστα Σημίτη ως διαδόχου του Ανδρέα Παπανδρέου στην πρωθυπουργία²³. Για διαφορετικούς λόγους, στην ίδια στάση κατέληξαν και ουδέτερες χώρες, όπως είναι η Φινλανδία, η Αυστρία και η Σουηδία.

Πέραν κάθε αμφιβολίας, η Γερμανία είναι η μόνη χώρα που διαθέτει διαυγή ευρωπαϊκή πολιτική²⁴ [...]. Η Γερμανία θα αποτελέσει την καθοριστική χώρα, το κέντρο του σκληρού πυρήνα, το επίκεντρο του εσωτερικού κύκλου. Όσο μικρότερος είναι αυτός ο πυρήνας, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η επιρροή της Γερμανίας. Η νομιμοποίηση των γερμανικών συμφερόντων, η οποία αποτέλεσε την πρωταρχική βάση για την συγκρότηση του άξονα Παρισιού-Βόννης, δεν είναι σήμερα τόσο επιτακτική όσο υπήρξε στο παρελθόν. Η κατάργηση του κομμουνισμού προσέδωσε μεγαλύτερη ασφάλεια στην Ομοσπονδιακή Γερμανία και της παρέσχε σημαντικές οικονομικές ευκαιρίες: βρισκόταν στην κατάλληλη θέση για να δρέ-

στρεφόταν εναντίον της Γερμανίας. Η βάση της αγγλογαλλικής συνεργασίας υπήρξε πάντοτε στρατιωτική και όχι οικονομική. Πράγματι, η βραχύβια προσέγγιση Major και Chirac στα 1995 βασίστηκε στην υποστήριξη που παρέσχε ο Major στις γαλλικές πυρηνικές δοκιμές στον Ειρηνικό.

Ενώ η βρετανική πολιτική για την Ευρώπη έχει μικρή διεθνή απήχηση, η αντίστοιχη γερμανική παρέχει μεγαλύτερη ασφάλεια στις άλλες δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες, διότι επιβάλλει μία δέσμη περιορισμών στην ίδια τη Γερμανία. Αντίστοιχα, η Γερμανία επιθυμεί πολύ τον αυτοπεριορισμό της, εφόσον αυτό δίνει εγγυήσεις ασφάλειας σε όλες τις άλλες χώρες στην περιφέρειά της. Η εξωτερική πολιτική της Γερ-

ψει το μεγαλύτερο δυνατό οικονομικό όφελος από την οικονομική ανάπτυξη της Ανατολικής Ευρώπης. Η κληρονομιά του ναζιστικού παρελθόντος ανάγκασε το γερμανικό κράτος να διευθετήσει αποτελεσματικά το «σύμπλεγμα ισχύος» του, διοχετεύοντάς το στο οικονομικό πεδίο με μεγάλη επιτυχία. Συγχρόνως όμως, η Γαλλία και η Βρετανία αναδείκνυναν σε προτεραιότητά τους την ισχύ στο πολιτικο-στρατιωτικό πεδίο. Η νομιμοποίηση της Bundesrepublik επιτεύχθηκε με την προσεκτική της συμπεριφορά στη διεθνή σκηνή, καθώς και με τα οικονομικά της επιτεύγματα, που βασίστηκαν σ' ένα πρότυπο αγοράς κοινωνικού καπιταλισμού (=social market capitalism) με αλάνθαστα ευρωπαϊκά διαπιστευτήρια. Αυτό αποτελεί ξεχωριστό προσόν σε μια κατάσταση στην οποία η ασφάλεια μπορεί να επιτευχθεί καλύτερα με οικονομικά παρά με στρατιωτικά μέσα. Ο άξονας Παρισιού-Βόννης εξυπηρέτησε αυτό το σκοπό, διότι δεν εστράφη εναντίον κανενός και διότι υπήρξε μια σαφέστατη διάκριση ρόλων μεταξύ των δύο συμβαλλομένων δυνάμεων. Ένας άξονας Παρισιού-Λονδίνου μπορεί ενδεχομένως να είχε κάποια αποτελεσματικότητα, λόγω της αντι-ομοσπονδιακής πολιτικής των δύο κρατών, αλλά, όπως και στο παρελθόν, αναπόφευκτα θα

μανίας κατά το παρελθόν, ειδικά η Ostpolitik και η αρχή της κοινής ασφάλειας – επίτευγμα του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος – στηριζόταν για μακρό χρονικό διάστημα στην αρχή ότι η ασφάλεια της Γερμανίας εξαρτάται κατ'εξοχήν από την ασφάλεια των γειτόνων της. Το σύστημα ασφάλειας «εναντίον» της Γερμανίας αντικαταστάθηκε από ένα σύστημα ασφάλειας «με τη Γερμανία».

Εάν η Ευρώπη διαλυόταν, τότε για μία ακόμη φορά η Γερμανία θα βρισκόταν στο μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης, όπως τόσο συχνά κατά το παρελθόν. Θα βρισκόταν στο σημείο, στο οποίο συγκλίνουν όλες οι τάσεις, οι αντίρροπες δυνάμεις και οι πιέσεις μιας ασταθούς κατάστασης. Όπως μπορεί να διαπιστώσει κάποιος στο έγγραφο της κοινοβουλευτικής ομάδας του CDU/CSU, που συντάχθηκε τον Σεπτέμβριο του 1994 με αξιοθαύμαστη διαύγεια, ο στρατιωτικός-ηγεμονικός τρόπος επίλυσης αυτού του προβλήματος οδήγησε στην ηθική καταστροφή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου²⁵. Η ανάγκη της Γερμανίας για ειρηνικά/ασφαλή σύνορα με τους ανατολικούς γείτονές της είναι ο θεμελιώδης στόχος της εξωτερικής της πολιτικής. Είναι τόσο θεμελιώδης ώστε οι πολιτικές elites (ακόμη και η τόσο απρόθυμη

Bundesbank) είναι έτοιμες να εγκαταλείψουν το γερμανικό μάρκο χάριν της επίτευξης του κεφαλαιώδους αυτού στόχου [...]. Αυτοί που ανησυχούν για την αύξηση της γερμανικής ισχύος οφείλουν να διαπιστώσουν ότι, εάν αποσπαστεί από την υπόλοιπη Ευρώπη, η Γερμανία θα αυξήσει ακόμη περισσότερο την επιρροή της στην Πολωνία, τη Δημοκρατία της Τσεχίας, την Ουγγαρία και την Κροατία, εξακολουθώντας να χρησιμοποιεί την οικονομική της δύναμη, που τώρα μοιράζεται με τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτοί εξάλλου που δεν ανησυχούν από την προοπτική της κυριαρχίας της Γερμανίας οφείλουν να σκεφτούν ότι το βασικό επίχειρμα που δικαιολογεί την θέση τους είναι η πραγματικότητα της λειτουργικής ενσωμάτωσης της Γερμανίας στην Ευρώπη.

Στην πραγματικότητα, η ορμή προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση φαίνεται ότι είναι ευθέως ανάλογη της γερμανικής ισχύος. Όσο ισχυρότερη καθίσταται η Γερμανία, τόσο τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και κυρίως η Γαλλία ωθούν προς την ολοκλήρωση.

Άλλωστε, ο βασικός καταλύτης για την υλοποίηση της Ενιαίας Νομισματικής Πολιτικής υπήρξε η Γαλλία, η οποία πρότεινε ακριβώς την ΕΝΠ/ΟΝΕ στα 1988 σαν ένα τρόπο για να αναχαιτίσει την ισχύ και την επιρροή της Bundesbank. Όταν η γερμανική οικονομία στα πρώτα στάδια της ενοποίησης του γερμανικού κράτους έδωσε την εντύπωση ότι παραπαίει, η Γαλλία σαφώς και αντιμετώπισε ψυχρότερα το ενδεχόμενο της νομισματικής ενοποίησης. Για τη βρετανική πολιτική [...] η περαιτέρω ολοκλήρωση σε συνεργασία με τη Γερμανία είναι το μόνο ασφαλές στοίχημα. Η ολοκλήρωση à la carte δεν είναι καθόλου ολοκλήρωση. Η οικονομική ολοκλήρωση που σημαίνει εγκατάληψη του σχεδίου πολιτικής ολοκλήρωσης θα αφήσει ανεπίλυτα όλα τα προβλήματα. Ταυτόχρονα, δεν είναι ρεαλιστικό το ενδεχόμενο ολοκλήρωσης στη βάση της στενής αποδοχής του συνόλου των κοινοτικών κεκτημένων. Κάτι τέτοιο δεν λειτουργεί με 15 κράτη-μέλη. Πόσο μάλλον με 20 ή και 25. Κατά τη γνώμη μου λοιπόν, ο μόνος αποτελεσματικός τρόπος είναι η ανυπόκριτη αναγνώριση της ανάγκης για «μεταβλητή γεωμετρία» [...]. Χώρες που παραμένουν απρόθυμες ως προς το ενδεχόμενο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης [...] θα καταδικαστούν, όπως η Βρετανία συχνά κατά το παρελθόν, να αποδεχτούν τις αποφάσεις των άλλων. Ωστόσο, η ορθή στρατηγική συνίσταται στον προσδιορισμό του πραγματικού κοινοτικού κεκτημένου, της πρωταρχικής κατάκτησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που καθιστά την Ευρωπαϊκή Ένωση αυτό που είναι και προτείνει με τόλμη και ρεαλισμό τις αλλαγές που πρέπει να γίνουν. Η επιτυχία της Διακυβερνητικής θα εξαρτηθεί από τον καθορισμό της έκτασης του πραγματικού κοινοτικού κεκτημένου. Αν αυτό επιτευχθεί, τότε η Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι πλέον ικανή να προχωρήσει στη διεύρυνση. Πάντως ένα πράγμα πρέπει να έχουν υπόψη τους όλα τα κράτη-μέλη [...]: «Τα

διάφορα τμήματα της Ευρώπη τώρα αλληλοεξαρτώνται, είτε απολαμβάνουν είτε όχι την ιδιότητα του πλήρους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό γίνεται σαφέστερο στην πλουσιότερη και ισχυρότερη χώρα της κεντροανατολικής Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας»²⁰.

4. Ένας ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης

Με ποιον τρόπο αυτή η ανομοιογενής κοινότητα θα παραμείνει ενωμένη και θα διευρυνθεί; Ποιοι θα έπρεπε να είναι οι θεμελιώδεις κανόνες της; Η ερώτηση αυτή δεν αφορά τόσο αυτό που υποτίθεται ότι θα γίνει, αλλά αυτό που θα έπρεπε να γίνει. Γνωρίζουμε ότι η κοινότητα αυτή πρέπει να είναι δημοκρατική [...], ότι η διαφορετικότητα των συνιστωσών της πρέπει να προστατεύεται και ότι πρέπει να έχει οικονομική και πολιτική ασφάλεια. Επίσης, ειδικά οι σοσιαλδημοκράτες επιθυμούν να διασφαλίσουν ότι οι θεμελιακοί διακανονισμοί της δεν θα εμποδίζουν την εφαρμογή καμμιάς πολιτικής, που θεωρείται ότι πρέπει να εφαρμοστεί. Πιστεύουν μάλιστα ότι τέτοιοι διακανονισμοί επαυξάνουν τις ευκαιρίες εφαρμογής αυτών των πολιτικών. Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν πρέπει να αποτελεί ένα κράτος, μολονότι διαθέτει ορισμένα από τα γνωρίσματα του κράτους, όπως σύστημα νόμων. Σε αντίθεση, ωστόσο, με το κράτος δεν διαθέτει μηχανισμούς βίας ή καταστολής, όπως αστυνομία και στρατό. Η εξέλιξη της βασίζεται στην συναίνεση και όχι στη βία. Σε ό,τι αφορά στους θεσμικούς και οικονομικούς διακανονισμούς της, η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι σε παγκόσμια κλίμακα η πλέον ανεπτυγμένη μορφή υπερεθνικού συνασπισμού. Είναι το μόνο πολυεθνικό μόρφωμα, που έχει τη δυνατότητα να νομοθετεί σε σύνδεση με καθένα ξεχωριστά από τα κράτη-μέλη που το αποτελούν [...].

Τον 19ο αιώνα, την εποχή της ανόδου του, το σύγχρονο έθνος-κράτος αποτελούσε έναν ουσιαστικά αντιδημοκρατικό θεσμό, ο οποίος χαρακτηριζόταν από το περιορισμένο δικαίωμα ψήφου, από την καταλοιπική ισχύ της αριστοκρατίας και από ένα υποτυπώδες σύστημα δικαιωμάτων. Η νομιμοποίηση του λαού επιτεύχθηκε σταδιακά, διαμέσου της ανάπτυξης τριών διαστάσεων του εθνικού κράτους, της πολιτικής, της κοινωνικής και της οικονομικής. 1ον) *Η δημοκρατία*. Το έθνος-κράτος έγινε δημοκρατικό από την στιγμή που έγινε αληθινά «εθνικό». Το δικαίωμα ψήφου επεκτάθηκε, ώστε όλα τα μέλη της εθνικής κοινότητας να διαθέτουν πολιτικά δικαιώματα. Τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα διαφυλάχθηκαν ως κόρη οφθαλμού είτε εκ των πραγμάτων, όπως στη Βρετανία είτε με την συμπερίληψή τους στον καταστατικό χάρτη των διαφόρων χωρών, όπως συνέβη στην υπόλοιπη Ευρώπη. Με τη διαδικασία αυτή, τα υποκείμενα μετατράπηκαν σε πολίτες. 2ον) *Το κράτος-πρόνοιας*. Αυτή η μορφή κράτους έτυχε της επιδοκίμασής όχι μόνο των πολιτικών δυνάμεων της Αριστεράς, αλλά, στην πραγ-

ματικότητα, ακόμη και των αντιπάλων τους, είτε αυτοί ήσαν οι Βρετανοί συντηρητικοί είτε οι Βέλγοι, Ολλανδοί, Γερμανοί, Αυστριακοί και Ιταλοί χριστιανοδημοκράτες. Με τον τρόπο αυτό το κράτος μεταβλήθηκε σε κράτος του λαού. 3ον) *Η οικονομική ανάπτυξη*. Την εποχή της ανάδυσης του έθνους-κράτους, η οικονομική ευημερία ήταν προνόμιο λίγων. Η σταθερή αύξηση της παραγωγικότητας διασφάλισε τη δυνατότητα της υλικής ευημερίας για τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού για πρώτη φορά στην ιστορία. Η ανάπτυξη του σύγχρονου ευρωπαϊκού κράτους είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις προόδους του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής.

Η τρέχουσα προσήλωση τόσο μεγάλου αριθμού Ευρωπαίων στο έθνος-κράτος δεν είναι απλώς η αντανάκλαση ενός παρωχημένου και προβληματικού εθνικισμού. Είναι το αποτέλεσμα σοβαρής κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής προόδου [...]. Η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να αντιμετωπιστεί ως μία απόπειρα υπεράσπισης ή επέκτασης αυτών των επιτευγμάτων σε υπερεθνικό επίπεδο, με την ταυτόχρονη, ωστόσο, διατήρηση του έθνους²⁷. Παρ' όλα αυτά, είναι αδύνατο να ακολουθηθεί και πάλι το πρότυπο του έθνους-κράτους, δηλαδή κατ' αρχήν η πολιτική κατασκευή του έθνους και στη συνέχεια η εμπέδωση ενός συστήματος πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Αυτό που μας απασχολεί εδώ είναι ένας συνασπισμός κρατών χωρίς προκαθορισμένους σκοπούς και κατά συνέπεια χωρίς ευκρινώς προσδιορισμένο σύστημα κανόνων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν διαθέτει έναν καταστατικό χάρτη ή ένα σύνταγμα που καθιερώνει τους κανόνες της διακυβέρνησης, τις θεμελιώδεις αρχές της, τα δικαιώματα των πολιτών. Στη θέση του υπάρχει το κοινοτικό κεκτημένο. Σε τελευταία ανάλυση, τι είναι ένα σύνταγμα, αν όχι μία οριοθετημένη δέσμη νόμων, οι οποίοι μπορούν να εφαρμοστούν σε όλα τα μέλη του πολιτικού σώματος; Το σύνταγμα παρέχει τον θεμελιώδη χάρτη, υπό την αιγίδα του οποίου μπορούν να ασκηθούν όλες οι νόμιμες δράσεις [...]. Το πρόβλημα με το «σύνταγμα» της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ότι αποτελεί μία διάσπαρτη, μη συνεκτική κατασκευή, ένα συνονθύλευμα θεμελιωδών αρχών, κατευθύνσεων και μικρών διακανονισμών. Με κάποια δόση ειρωνείας της ιστορίας, λόγω της συμπεριφοράς της Βρετανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το βρετανικό σύνταγμα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το πλησιέστερο στο κοινοτικό κεκτημένο συνταγματικό μοντέλο: ένα μίγμα γραπτών νομοθετημάτων, νομικών προηγούμενων, συνηθειών και συμβάσεων [...]. Σε μία σύνθετη πολυ-κρατική (multi-state) κοινότητα, μια τέτοια μέθοδος διακυβέρνησης δεν λειτουργεί. Η διαδικασία διασαφήνισης της έννοιας του κοινοτικού κεκτημένου είναι παρόμοια με αυτή της θέσπισης συντάγματος. Κεντρικό ζήτημα αποτελεί η θέσπιση των θεμελιωδών κανόνων του πολιτικού οργανισμού, τα κριτήρια αποδοχής και η διαδικασία αποβολής (expulsion). Η

διαδικασία όμως αυτή είναι απόλυτα διαφορετική από τη διαδικασία που στο παρελθόν οδήγησε στη δημιουργία των εθνών-κρατών.

Ένας ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα πρέπει να καθιερώνει: 1ον) Τον σκοπό της ίδρυσης και τις αξίες που δίνουν ταυτότητα και συνοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση. 2ον) Με ποιον τρόπο η Ευρωπαϊκή Ένωση προτείνει και επαυξάνει τα πολιτισμικά και πολιτικά δικαιώματα των κρατών-μελών, καθώς και τα αντίστοιχα δικαιώματα των εθνικών, πολιτισμικών, θρησκευτών και γλωσσικών μειονοτήτων, που περιλαμβάνονται στους κόλπους της [...]. Από τη στιγμή μάλιστα που δεν υπάρχει ενιαία κυρίαρχη εθνότητα. 3ον) Τα δικαιώματα των Ευρωπαίων πολιτών. Αυτά θα περιλαμβάνουν τόσο τα δικαιώματα που βασίζονται στο κοινοτικό κεκτημένο όσο και τα δικαιώματα που απορρέουν από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. 4ον) Την αρχή της επικουρικότητας (δηλαδή το διαχωρισμό των εξουσιών σε κοινοτικό και εθνικό επίπεδο). 5ον) Τη δομή των μηχανισμών λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο του θεσμικού δικτύου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Τα θετικά στοιχεία ενός ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη είναι τα εξής: 1ον) Θα προσδώσει συστηματική μορφή στο πραγματικό κοινοτικό κεκτημένο [...]. 2ον) Θα επιτρέψει στην Ευρωπαϊκή Ένωση να προχωρήσει στη διεύρυνση με ταχύτερους ρυθμούς [...]. Λόγω του γεγονότος ότι θα καθιερώνει θεμελιώδη δικαιώματα, θα ενθαρρύνει την προστασία των υποψηφίων κρατών-μελών, στη διάρκεια της περιόδου που προηγείται της ένταξης. Αυτό π.χ. σημαίνει ότι οι χώρες του CECE θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν το ενδεχόμενο της ένταξής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως ένα ακόμη τρόπο σταθεροποίησης της διαδικασίας μετάβασης προς τη δημοκρατία. Η αποδοχή του ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη θα είναι το στοιχειώδες τίμημα για την πλήρη ένταξη και όχι η υιοθέτηση της ενιαίας αγροτικής πολιτικής ή η ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση. Οι διαπραγματεύσεις θα καθορίζουν το χρονικό διάγραμμα της οικονομικής σύγκλισης κ.λπ. Αυτό σημαίνει ότι ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα είναι αδιαπραγμάτευτος. Θα είναι δυνατό να αλλάξει μόνο στη βάση της ομοφωνίας [...]. 3ον) Ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα προσφέρει στους Ευρωπαίους ένα πραγματικό έρεισμα για την περαιτέρω ενοποίηση. Η Ευρωπαϊκή Ένωση θα ενισχύσει τα ήδη κατοχυρωμένα δικαιώματα, ενώ συγχρόνως θα επιτύχει ίσως την κατοχύρωση ορισμένων δικαιωμάτων, που δεν έχουν τεθεί σε ισχύ ακόμη. Με τον τρόπο αυτό, η Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι σε θέση να αντιδράσει και ενδεχομένως να εξουδετερώσει αφενός μία καθαρά οικονομική εκδοχή της οντότητάς της, που αποτελεί την κυρίαρχη αντίληψη για τον εκσυγχρονισμό της – κυρίως στη νότια Ευρώπη – και αφετέρου να εξαλείψει το φόβο ότι έτσι θα διαβρωθούν τα ισχύοντα κοινωνικά δικαιώματα, όπως πιστεύει η πλειοψηφία των πολιτών των βορειοευρωπαϊκών

χωρών. Συγχρόνως όμως με τον τρόπο αυτό θα καταφέρει να ελέγξει και το άγχος ότι θα εξαφανιστούν οι εθνοπολιτισμικές διαφορές [...]. 4ον) Ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα ανταποκριθεί στις προσδοκίες ενός ευρέος τμήματος της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, η οποία από καιρό υποστηρίζει την αναγκαιότητα της θέσπισης ενός καταστατικού χάρτη ή κάποιου παραπλήσιου πλαισίου [...]. 5ον) Η θέσπιση ενός ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη θα μπορούσε να εξοπλίσει το Εργατικό Κόμμα στην προεκλογική εκστρατεία του μ' ένα θετικό στοιχείο στο ζήτημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Το σχέδιο της θέσπισης ενός ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη μπορεί να προωθηθεί ως πολιτική η οποία θα μπορούσε να διευρύνει τα υπάρχοντα δικαιώματα των πολιτών των κρατών-μελών, ενώ συγχρόνως η κύρωσή του αποτρέπει κάθε μελλοντική απόπειρα βιασμού τους από τις εθνικές κυβερνήσεις [...]. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά στη Βρετανία, η θέσπιση του ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη θα της επιτρέψει να βρεθεί στην καρδιά της Ευρώπης. 6ον) Καθώς ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα ενσωματωθεί αυτόματα στην εθνική νομοθεσία των κρατών-μελών αποκτώντας συγχρόνως προτεραιότητα έναντι του εθνικού δικαίου, θα γίνει δυνατή η αυτόματη και οριστική διευθέτηση της διαμάχης σχετικά με το εάν η Βρετανία θα έπρεπε ή όχι να διαθέτει γραπτό Κατάλογο Δικαιωμάτων.

Τι θα περιείχε ένας ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης; [...] Ένα είναι βέβαιο: ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης πρέπει να επανακατοχυρώσει όλα τα ισχύοντα δικαιώματα, αλλά και να οριοθετήσει όλα εκείνα τα δικαιώματα που θεωρούνται αναγκαία για την συγκρότηση των δημοκρατικών διαπιστευτηρίων των μελλοντικών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προφανώς το θέμα δεν είναι η δημιουργία ενός οργανισμού, ο οποίος θα αντικαταστήσει τα ευρωπαϊκά έθνη, αλλά μιας οργανωτικής δομής, που θα συνυπάρχει λειτουργικά μαζί τους. Είναι αναγκαίο λοιπόν να υπογραμμιστούν τα κοινά στοιχεία των ευρωπαϊκών κρατών: οι αξίες του Διαφωτισμού (φιλελευθερισμός) και των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων (σοσιαλδημοκρατία). Έως τώρα λίγα μόνο δικαιώματα καθιερώθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα αναφέρω σύντομα: ίση πληρωμή για ίση εργασία, κατάργηση των διακρίσεων που απορρέουν από την εθνική ιδιαιτερότητα, ελευθερία διακίνησης, δικαίωμα ψήφου και υποβολής υποψηφιότητας για τις τοπικές και τις ευρωπαϊκές εκλογές στο κράτος-μέλος που αποτελεί την έδρα διαμονής του Ευρωπαίου πολίτη, δικαίωμα παροχής προξενικής προστασίας στους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τον εκπρόσωπο άλλου κράτους-μέλους σε χώρες που δεν ανήκουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση και, τέλος, δικαίωμα αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο²⁸.

Τα παραπάνω αποτελούν σημαντικά δικαιώματα και εγγίζουν το γενικό σύστημα των δικαιωμάτων, που θα έπρεπε να προσδοκούν οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εάν βεβαί-

ως ο όρος «πολίτης» έχει κάποια σημασία. Για το λόγο αυτό και προκειμένου να διευρυνθεί ο κατάλογος των θεσπισμένων δικαιωμάτων, είναι αναγκαία η ενσωμάτωση στη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τις Θεμελιώδεις Ελευθερίες. Πάντως αυτό που διακυβεύεται στην περίπτωση αυτή δεν είναι το περιεχόμενο του ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη [...]. Το κομβικό ζήτημα είναι εάν η κατάρτισή του θα αποτελέσει ευκαιρία για να αρχίσει μία πανευρωπαϊκή συζήτηση για τα δικαιώματα, την κοινωνική προστασία και τη διάκριση των εξουσιών στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στην κατάστρωση του προσχεδίου του ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη θα εμπλακούν όχι μόνο οι κυβερνήσεις των κρατών-μελών, αλλά επίσης τα εθνικά κοινοβούλια ή οι εκπρόσωποί τους, όπως και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Στο τέλος της διαδικασίας, κάθε κράτος-μέλος θα επικυρώσει τον ευρωπαϊκό καταστατικό χάρτη με δημοψήφισμα. Αν και ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης δεν θα θέτει εκποδών το δημοκρατικό έλλειμμα στη λήψη των αποφάσεων, εντούτοις θα προσπαθήσει να αποσπάσει την εμπιστοσύνη των Ευρωπαίων πολιτών. Θα φέρει στο προσκήνιο το όραμα εκείνο που θέλει την Ευρωπαϊκή Ένωση μία γνήσια κοινότητα πολιτών και όχι απλώς και μόνο μία δέσμη διακανονισμών οικονομικού χαρακτήρα.

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι ένας τέτοιος ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης από τη μια πλευρά θα απηχεί το κυρίαρχο ήθος της Δυτικής Ευρώπης και από την άλλη θα ενισχύει το ήθος αυτό στην Κεντροανατολική Ευρώπη. Πέραν των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων και την Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα συμπεριλάβει την αρχή της κατάργησης των διακρίσεων με βάση τη φυλή, το κοινωνικό φύλο, τη σεξουαλική προτίμηση, την ηλικία και την σωματική ανικανότητα, όπως επίσης και τα δικαιώματα που αφορούν στη διατήρηση και ανάπτυξη των πολιτισμικών και εθνικών ταυτοτήτων. Θα καταστήσει εμφανέστερες τις εργασίες του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, θα επεκτείνει την αρχή της συναπόφασης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και, τέλος, θα μειώσει το μέγεθος του πυλώνα της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων (που βασίζεται στη λογική των διακυβερνητικών διαβουλεύσεων), μέσω της μεταβίβασης της αρμοδιότητας καταπολέμησης της ξενοφοβίας και του ρατσισμού στην ίδια την Κοινότητα [...].

Πιθανότατα, θα ήταν δυνατό να ενσωματωθούν τα κοινωνικά δικαιώματα στον ευρωπαϊκό καταστατικό χάρτη. Η υιοθέτηση ενός Κοινωνικού Χάρτη Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων στα 1989 από έντεκα από τα μετέπειτα δώδεκα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποδεικνύει ότι υπάρχει ευρύτατη πλειοψηφία υπέρ αυτής της αρχής [...]. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι με τον τρόπο αυτό θα προειδοποι-

ηθούν τα κράτη του Συμφώνου CECE πως η πλήρης και ισότιμη συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση συνεπάγεται την αποδοχή του ευρωπαϊκού μοντέλου του κοινωνικού καπιταλισμού και όχι μία αποσταθεροποιητική θεραπεία shock, που θα καταλήξει σ' ένα είδος άναρχου καπιταλισμού, ο οποίος ούτως ή άλλως δεν έκανε ποτέ την εμφάνισή του με αυτή τη μορφή στη Δυτική Ευρώπη. Η δημοκρατική ανάρρηση στην εξουσία των πρώην κομμουνιστών – που τώρα δίνουν την εντύπωση ότι επιστρέφουν στην παράδοση της σοσιαλδημοκρατίας – σε χώρες, όπως η Ουγγαρία και η Πολωνία, καταδεικνύει την προϋiousα προτίμηση του εκλογικού σώματος των κρατών του Συμφώνου του CECE για ένα λει-

τη δέσμη μερικώς αλληλοεπικαλυπτόμενων συνθηκών [...]. Ένας ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης, που καθιερώνει δικαιώματα και τη διάκριση των εξουσιών, θα καθιστούσε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο καθοριστικό παράγοντα ακόμη και για την εθνική νομοθεσία των κρατών-μελών. Το στοιχείο αυτό θα παρείχε τις αναγκαίες εγγυήσεις ώστε οι προϋποθέσεις εισόδου, που επιβάλλονται στα υποψήφια κράτη-μέλη, να ελέγχονται σταθερά και να ενισχύονται. Όμως, όπως έχουν τα πράγματα σήμερα, είναι κατανοητό ότι κάθε νέο μέλος, που πληροί μόνο τις γενικές αρχές της δημοκρατίας, θα μπορούσε να προκαλέσει σύγχυση ως προς την γενικότερη τήρηση των προϋποθέσεων ένταξης στην Ευρωπαϊκή

τουργικό συνδυασμό των δυνάμεων της αγοράς και της κοινωνικής συνοχής [...].

Ένας ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης, ο οποίος θα σκιαγραφεί τις αξίες που δεσμεύουν όλα τα κράτη-μέλη της Ένωσης, θα μπορούσε να περιλαμβάνει συνταγματικές δεσμεύσεις που κατοχυρώνουν την πλήρη απασχόληση και υιοθετούν μορφές οικονομικής ανάπτυξης, οι οποίες δημιουργούν επαγγελματικούς κλάδους και συγκροτούν «μία νέα κοινωνική αλληλεγγύη θεμελιωμένη στη χρησιμοποίηση των κερδών της παραγωγικότητας με σκοπό τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας»²⁹.

Ένας ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης, που θα είναι σε θέση να περιγράφει τη θεμελιώδη διάκριση των εξουσιών στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα συμβάλει σημαντικά στην καθιέρωση της διαφάνειας, που τόσο πρέπει να επιζητείται, εάν επιθυμούμε να μειώσουμε το αίσθημα αποξένωσης, που τρέφουν οι Ευρωπαίοι πολίτες για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Είναι δύσκολο να απαιτούμε περισσότερη διαφάνεια και ορατότητα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, εάν εξακολουθούμε να προσεγγίζουμε την Ευρωπαϊκή Ένωση με ένα πλήθος διαφορετικών τρόπων και με βάση μία σύνθε-

Ένωση, από τη στιγμή που θα γινόταν πλήρες μέλος, χωρίς να του επιβληθούν οι αναγκαίες κυρώσεις³⁰. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι δεν υπάρχει μηχανισμός παρακολούθησης της τήρησης των βασικών δημοκρατικών δικαιωμάτων ούτε καν στα ίδια τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το ειρωνικό σχόλιο αυτών που υποστηρίζουν ότι, εάν η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση υπέβαλε αίτηση ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, θα αποτύγχανε στη δοκιμασία τήρησης των δημοκρατικών κανόνων, εμπεριέχει μια μεγάλη δόση αλήθειας [...].

Ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα προσδιορίζει με σαφήνεια τις αρχές της κυριαρχίας, που θα παραμείνουν το ακαταμάχητο προνόμιο των εθνών-κρατών. Από τη στιγμή που κατοχυρώνεται συνταγματικά αυτό το πεδίο, όλα τα άλλα πεδία θα υπόκεινται σε μελλοντικές διαπραγματεύσεις. Λόγου χάριν, ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα μπορούσε να επιβάλει τη διατήρηση της αρχής της ομοφωνίας στα ζητήματα της εναρμόνισης της φορολογικής νομοθεσίας και των κοινοτικών φορολογικών πόρων, καθώς επίσης και σε ευαίσθητους τομείς, που συνδέονται με την εξωτερική πολιτική. Τέτοιοι είναι π.χ. οι τομείς της ανάπτυξης των στρα-

τιωτικών δυνάμεων των εθνών-κρατών, της τροποποίησης του ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη και της διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης [...]. Είναι σημαντικό να διατηρηθεί η ευλυγισία στην ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να αποφευχθεί η παγίδευσή της από υπερβολικά αυστηρούς κανόνες. Αυτό που πρέπει να κάνει ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης είναι να θεσπίσει τους κανόνες, που οφείλουν να τηρούν όλοι, και να καθορίσει τις θεμελιώδεις περιοχές, που θα προστατεύουν τις δικαιοδοσίες των εθνικών κρατών. Τέλος, ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα λειτουργεί ορθά, εάν ανταποκρίνεται στους νόμιμους φόβους εκείνων που πιστεύουν ότι οι εξελίξεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση οδηγούν αναπόφευκτα στη συγκρότηση ενός υπερ-κράτους.

Ο ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα τηρεί πιστά όσα συμφωνήθηκαν στο πλαίσιο της Συνθήκης του Maastricht, και ειδικότερα ό,τι αφορά στην υιοθέτηση ενός ενιαίου εκλογικού συστήματος για τις ευρωπαϊκές εκλογές (Art. 138/3). Είναι αναγκαίο επίσης να θεσπίζει την αρχή ότι όλη η κοινοτική νομοθεσία απαιτεί την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, καθώς και την αμεσότερη θεσμική συμμετοχή των εθνικών κοινοβουλίων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων [...].

Η ιδέα-πρόταση του Balladur για την συγκρότηση μιας άνω βουλής, μιας ευρωπαϊκής γερουσίας, που θα αποτελείται από εκπροσώπους των εθνικών κοινοβουλίων, είναι δυνατό να οδηγήσει στη δημιουργία ενός μη απαραίτητου θεσμικού στρώματος. Εντούτοις, θα πρέπει να εξευρεθεί ένας τρόπος για την επέκταση του δικαιώματος συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, προκειμένου να εγκαταλειφθεί η κυρίαρχη σήμερα έμμονη ιδέα των διακυβερνητικών διαβουλεύσεων χάριν του μεγαλύτερου κοινοβουλευτικού ελέγχου, που πρέπει να ασκούν τόσο το ευρωπαϊκό όσο και τα εθνικά κοινοβούλια. Η θέσπιση μιας Ευρωπαϊκής Γερουσίας θα αποτελούσε ένα τρόπο ανακούφισης του φόβου της απώλειας του ελέγχου, που θα μπορούσε να ασκήσει το εθνικό κράτος, εάν συγχρόνως μειωνόταν ο βαθμός ελέγχου σε διακυβερνητικό επίπεδο.

Πολλά έχουν γραφτεί σχετικά με την αναγκαιότητα της επέκτασης των εξουσιών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Ένας ευρωπαϊκός καταστατικός χάρτης θα έπρεπε να καθορίσει τις γενικές παραμέτρους μίας τέτοιας επέκτασης εξουσιών. Ωστόσο, κανένα νομικό στίγμα δεν είναι σε θέση να παράσχει πολιτική αξιοπρέπεια στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, εάν το ίδιο δεν πολεμήσει για την αναβάθμιση του ρόλου και των αρμοδιοτήτων του [...].

Μία από τις σημαντικότερες επιπτώσεις που θα έχει η θέσπιση του ευρωπαϊκού καταστατικού χάρτη θα είναι ο σαφής επαναπροσδιορισμός της έννοιας του κοινοτικού κεκτημένου. Ο επαναπροσδιορισμός αυτός θα προετοιμάσει το έδαφος για μία μορφή διεύρυνσης, η οποία θα εντατικοποιηθεί και θα σταθεροποιηθεί τη διαδικασία δημοκρατικοποίησης των κρατών του Συμφώνου του CEE, καθώς και όλων

των μελλοντικών κρατών-μελών. Κάτι τέτοιο θα ανταποκρίνεται στη φιλοδοξία για μεγαλύτερη πολιτική και οικονομική ασφάλεια. Θα αποτελέσει τον αρτιότερο τρόπο για να υποστηριχθεί με σθένος ότι η «ένταξη στο δυτικό κόσμο» δεν σημαίνει αναγωγή των νόμων της αγοράς σε υπέρτατο κανόνα. Σημαίνει, αντίθετα, οργανική ένταξη σε ένα δημοκρατικό σύστημα, το οποίο βασίζεται στον κανόνα του δικαίου και των πολιτικών δικαιωμάτων, όπως επίσης και στον αμοιβαίο σεβασμό της πολιτισμικής διαφοράς. Σημαίνει επίσης οργανική ένταξη σ' ένα σύστημα, το οποίο δεσμεύεται να καταστήσει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής υπηρετή των συμφερόντων της ευρύτερης δυνατής συλλογικότητας των σοσιαλδημοκρατών στον εικοστό-πρώτο αιώνα [...].

5. Η κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ)

Υφίσταται μία γενική συμφωνία για την ανάγκη μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής άμυνας [...]. Υπάρχει στους τομείς αυτούς μία μακρά παράδοση συνεργασίας μεταξύ πολλών δυτικο-ευρωπαϊκών κρατών, κυρίως στο επίπεδο του Βορειο-ατλαντικού Συμφώνου. Καθώς κανένα ηθικό κράτος δεν είναι σε θέση να εγγυηθεί από μόνο του την ασφάλεια, η συλλογική προσέγγιση θεωρείται σχεδόν απ' όλους αναγκαία. Ωστόσο, η μεγαλύτερη αποτυχία των τελευταίων χρόνων στην εξωτερική πολιτική, το βοσνιακό πρόβλημα, αποδίδεται αποκλειστικά στην αδυναμία των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να καταλήξουν σε συμφωνία.

Με βάση τη Συνθήκη του Maastricht, η ΚΕΠΠΑ συγκροτεί το δεύτερο πυλώνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης [...]. Όμως, το επίδικο θέμα δεν είναι εάν πρέπει ή όχι να έχει η Ευρωπαϊκή Ένωση κοινή εξωτερική πολιτική, αλλά ο τρόπος με βάση τον οποίο είναι δυνατό να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, όπως επίσης το περιεχόμενο και οι στόχοι της κοινής εξωτερικής πολιτικής. Επίσης, επίδικο θέμα αποτελεί η διευκρίνιση του ρόλου της Δυτικο-ευρωπαϊκής Ένωσης και του NATO, καθώς και η μελέτη των συνεπειών που θα έχει η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Λόγου χάριν, η τρέχουσα βρετανική πολιτική στα θέματα ασφάλειας και άμυνας συνίσταται στη θέση ότι η εξωτερική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα πρέπει να έχει ως πλαίσιο αναφοράς τις διακυβερνητικές διαβουλεύσεις και ότι κάθε χώρα θα πρέπει να διατηρεί το δικαίωμα της αρνησικυρίας [...]. Εντούτοις, εναντίον της «ακλόνητης πεποίθησης» της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής ότι τα βρετανικά συμφέροντα εξυπηρετούνται με τον καλύτερο τρόπο από τη διατήρηση του δικαιώματος της αρνησικυρίας έχει διατυπωθεί πλήθος αντιρρήσεων. Η σημαντικότερη και προφανέστερη αντίρρηση είναι ότι το δικαίωμα της αρνησικυρίας θα μπορούσε να προκαλέσει παράλυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διότι ακόμη και το μικρότερο κράτος-μέλος έχει τη δυνατότητα να παρεμποδίζει όλα τα άλλα στη

λήψη αποφάσεων. Το στοιχείο αυτό μπορεί να μετατραπεί σε διαρκή ροπή αδράνειας, σε τάση παρεμπόδισης των δυνατών δράσεων. Συγχρόνως, η άσκηση του δικαιώματος της αρνησικυρίας από μια μειοψηφία κρατών-μελών ή από ένα μόνο κράτος-μέλος θα μπορούσε να οδηγήσει τα υπόλοιπα σε ανάληψη δράσεων εκτός του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης [...]. Βεβαίως και είναι εφικτή η ύπαρξη κοινής εξωτερικής πολιτικής υπό τον όρο όμως να υπάρχει ευρύτατη συναίνεση. Η διατήρηση του δικαιώματος της αρνησικυρίας θα οδηγήσει εκ των πραγμάτων σε μία Ευρώπη à la carte στα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας. Αλλά για ποιον λόγο θα πρέπει ορισμένα μόνο κράτη-μέλη να πληρώνουν για την άμυνα όλων; Και επίσης, γιατί θα πρέπει να υπάρχουν κράτη-μέλη, τα οποία υποχρεούνται να συμμετέχουν στα βάρη μιας πολιτικής ασφάλειας, με την οποία δεν συμφωνούν;

Μία λύση θα μπορούσε να είναι η συμφωνία για μία ενιαία διαδικασία, καθώς και ο προσδιορισμός των τομέων, που θα μπορούσαν να επιτρέπουν δυνατότητες διαφοροποίησης και οικειοθελούς αποχώρησης από το πλαίσιο της ενιαίας κοινοτικής πολιτικής. Μία τέτοια ρύθμιση θα κατέληγε σε μία μορφή μεταβλητής γεωμετρίας και όχι σ' ένα σύστημα Ευρώπης à la carte, εφόσον οι κανόνες που ορίζουν το δικαίωμα της διαφοροποίησης και της εθελούσιας αποχώρησης θα είχαν συμφωνηθεί προκαταβολικά [...]. Παραδείγματος χάριν, κανένα κράτος δεν θα δεχτεί ποτέ να στείλει στρατεύματά του σε μια πολεμική σύρραξη, με την σκοπιμότητα της οποίας δεν συμφωνεί³¹. Για το λόγο αυτό, η λύση που πρέπει να υιοθετηθεί είναι [...] να επιτρέπεται στα κράτη-μέλη η δυνατότητα της διαφοροποίησης σε ζητήματα αποστολής στρατιωτικών δυνάμεων ή οικονομικής ενίσχυσης στρατιωτικών αποστολών, στην περίπτωση που δεν συμφωνούν με την αναλαμβανόμενη δράση. Στην περίπτωση αυτή, ενώ θα διατηρείται το δικαίωμα της αρνησικυρίας, ταυτόχρονα δεν θα αποτρέπεται η ανάληψη δράσης από τα κράτη-μέλη, που αποφασίζουν θετικά [...]. Αυτή η θέση επιτάσσει μεγάλο βαθμό υποστήριξής της, κυρίως από τα μικρότερα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης [...]. Με πρακτικούς όρους, είναι προφανές ότι όσο σπουδαιότερο είναι ένα πρόβλημα, τόσο περισσότερο το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θα πασχίσει να κερδίσει την συναίνεση κατά κύριο λόγο των στρατιωτικά ισχυρότερων κρατών-μελών. Δεν είναι ρεαλιστικό να θεωρεί κάποιος ότι η πλειοψηφία των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα επιζητήσει την επιβολή της θέλησής της ενάντια στην συνδυασμένη αντίθεση της Γαλλίας και της Βρετανίας. Απεναντίας, στην περίπτωση που διατηρηθεί το δικαίωμα της αρνησικυρίας, η αξία της βρετανικής θέσης θα είναι ισότιμη αυτής του Λουξεμβούργου. Η κατάργηση όμως του δικαιώματος της αρνησικυρίας θα σημαίνει την αναβάθμιση της θέσης της Βρετανίας, πρώτον διότι με τον τρόπο αυτό θα έχει μεγαλύτερο βάρος ψήφου και δεύτερον διότι η πο-

λιτική της σημασία σε ό,τι αφορά κατά κύριο λόγο την εξωτερική πολιτική θα αυξηθεί σημαντικά. Εάν όμως στο πεδίο της κοινής εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής άμυνας οι εξελίξεις οδηγήσουν σε τέτοιο σημείο ώστε οι αποφάσεις να λαμβάνονται από ένα «σκληρό πυρήνα» ή από ένα «εσωτερικό κύκλο» ή βαθμίδα, τότε αναμφίβολα θα περιλαμβάνεται σ' αυτόν και η Βρετανία. Χωρίς τη Βρετανία δεν είναι δυνατό να υπάρξει κανενός είδους κοινή ευρωπαϊκή πολιτική άμυνας, όπως άλλωστε χωρίς τη Γερμανία είναι αδύνατη η ευρωπαϊκή νομισματική ένωση [...]. Σε τελευταία ανάλυση, η αντάρσηση εμμονή της Βρετανίας στη διατήρηση του δικαιώματος της αρνησικυρίας επιτρέπει στο γαλλογερμανικό άξονα να καθορίσει τη μελλοντική μορφή της Ευρώπης, κατοχυρώνοντας για τη Βρετανία το δικαίωμα της διαφωνίας σε ορισμένες ασαφείς (=ill-defined) περιστάσεις.

Η ανάγκη υπέρβασης του δικαιώματος της αρνησικυρίας γίνεται επιτακτικότερη ενόψει της ενδεχόμενης διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι απλώς ακατανόητο ότι μία κοινότητα που θα απαρτίζεται από είκοσι ή εικοσιπέντε κράτη-μέλη θα είναι σε θέση να συγκροτήσει μία ενιαία εξωτερική πολιτική, από τη στιγμή που κάθε κράτος-μέλος θα παρεμποδίζει όλα τα υπόλοιπα. Η αλήθεια είναι ότι ή η Ευρωπαϊκή Ένωση θα εγκαταλείψει τη λογική της ομοφωνίας ή δεν θα υπάρξει κοινή εξωτερική πολιτική [...]. Η Ευρώπη θα αντιμετωπίσει τα επόμενα είκοσι χρόνια σημαντικές προκλήσεις στο ζήτημα της ασφάλειάς της. Τα κράτη του Συμφώνου του CECE έχουν ανάγκη να ολοκληρώσουν τη διαδικασία μετάβασής τους στη δημοκρατία και την οικονομία της αγοράς μέσα σε ένα σταθερό περιβάλλον. Από την πλευρά της, η Ευρωπαϊκή Ένωση χρειάζεται να επεκταθεί και ταυτόχρονα να ελέγξει τις κεντρούφυγες τάσεις, την επανεμφάνιση του εθνικισμού, την απειλή της ξενοφοβίας. Υπεράνω όλων όμως, η Ευρωπαϊκή Ένωση χρειάζεται να επανακαθορίσει το ρόλο της έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, όπως και τις σχέσεις της με τη Ρωσική Ομοσπονδία. Αυτά όμως δεν είναι δυνατό να επιτευχθούν υπό την πίεση μιας κατάστασης, όπου κάθε κράτος-μέλος τραβάει το δρόμο του χωρίς να υπολογίζει τους εταίρους του.

Πάνω σε ποια αρχή θα πρέπει να θεμελιωθεί η ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική; Η αρχή αυτή μπορεί να είναι μόνο η Κοινή Ασφάλεια, που εισηγήθηκαν πρωτοποριακά οι Σουηδοί και οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες στις δεκαετίες 1970 και 1980 και η οποία τροποποιήθηκε για να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις της εποχής του τέλους του Ψυχρού Πολέμου. Στο πλαίσιο αυτό, τα ζητήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα είναι αυτό της Δυτικο-ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία αυτή τη στιγμή περιλαμβάνει όλα τα μη ουδέτερα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και αυτό της διεύρυνσης του NATO [...].

Η γαλλική θέση για τη συγκρότηση μιας «ευρωπαϊκής στρατιωτικής δύναμης άμεσης επέμβασης» βρίσκεται πίσω από

την ενδεχόμενη ενσωμάτωση της Δυτικο-ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτή ακριβώς είναι και η γεωμανική θέση³². Ο Volker Ruhe, ο υπουργός άμυνας της Γερμανίας, συνηγόρησε υπέρ της ευρωπαϊοποίησης (=europeanisation) του NATO, με την πεποίθηση ότι οι ΗΠΑ επιθυμούν τον περιορισμό της εμπλοκής τους στα ευρωπαϊκά ζητήματα. Η ίδια σκοπιμότητα, όπως πιστεύει, θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί αποτελεσματικά από τη δημιουργία μιας αποκλειστικά ευρωπαϊκής πολεμικής βιομηχανίας, η οποία θα είναι σε θέση να ανταγωνιστεί την αμερικανική. Ο Ruhe θεωρεί ότι ένα νέο NATO, που θα είναι λιγότερο εξαρτημένο από τον αμερικανικό παράγοντα, θα έχει τη δυνατότητα να εξαπλωθεί προς την Ανατολική Ευρώπη, χωρίς να εξοργίσει τους Ρώσους. Ωστόσο, στην παρούσα συγκυρία, αυτοί που έχουν στο NATO την ευθύνη των περισσότερων διαταγών είναι οι Αμερικανοί, ενώ συγχρόνως η δομή του NATO αντανάκλα ακόμη τη λογική της εποχής του Ψυχρού Πολέμου³³ [...]. Ποιοι είναι όμως οι λόγοι που επιβάλλουν την εξάπλωση του NATO; Ο βασικός λόγος συνίσταται στην βούληση των τεσσάρων κρατών του Συμφώνου του Visegrad να ενταχθούν οργανικά στο Βορειο-ατλαντικό Σύμφωνο. Ειδικότερα, τα τέσσερα αυτά κράτη χρειάζονται πολιτική σταθερότητα και πολιτική ενσωμάτωση, προκειμένου να διασφαλίσουν τη διαδικασία της δημοκρατικοποίησής τους και τη μετάβασή τους στην οικονομία της αγοράς. Ωστόσο, η πραγματική τους επιθυμία συνοψίζεται στην ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία έχει τη δυνατότητα να εγγυηθεί αποτελεσματικότερα από ό,τι το NATO την οικονομική και πολιτική τους ασφάλεια [...]. Ωστόσο, αν η ένταξη των χωρών του CECE στο NATO είναι εύκολη υπόθεση και δεν έχει μεγάλο οικονομικό κόστος, αντίθετα η ένταξή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση επιβάλλει μεγαλύτερες προσαρμογές [...].

Η επέκταση του NATO εγκυμονεί κινδύνους. Επίσης, είναι θεμιτές και οι ανησυχίες που προβάλλουν τα τέσσερα μέλη του Συμφώνου του Visegrad – και ιδιαίτερα η Πολωνία [...]. Απεναντίας, η επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Δυτικο-ευρωπαϊκής Ένωσης προς τα ανατολικά δεν φαίνεται ότι επιφέρει ιδιαίτερη ανησυχία στη Ρωσία. Παρ' όλα αυτά, η προτεραιότητα της ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής θα πρέπει να είναι η διατήρηση της ψυχραιμίας των Ρώσων. Η διεύρυνση του NATO με τη συμμετοχή της Πολωνίας, της Δημοκρατίας της Τσεχίας, της Ουγγαρίας και της Σλοβακίας αποτελεί σήμερα το απειλητικότερο διάβημα εναντίον της Ρωσίας. Είναι γνωστό πως η δημιουργία μίας ζώνης ασφάλειας στον περίγυρό της αποτέλεσε ήδη από τον 19ο αιώνα τμήμα των γεωπολιτικών επιδιώξεων της Ρωσίας. Εάν η Ρωσία είχε κατοχυρώσει την εσωτερική της πολιτική και οικονομική σταθερότητα, πιστεύω – με σημαντικές ωστόσο επιφυλάξεις – ότι θα μπορούσε να προετοιμαστεί για μία ήρεμη αντιμετώπιση του ενδεχομένου διεύρυνσης του

NATO. Κάτι τέτοιο όμως δεν συμβαίνει. Ο αποκλεισμός της Ρωσίας από μία αμυντική συμμαχία, η οποία θα περιλαμβάνει το σύνολο των κρατών της Ευρώπης και τις ΗΠΑ, ενός αμυντικού σνασπισμού που η πρωταρχική του σκοπιμότητα θα είναι η κατοχύρωση της ασφάλειας έναντι του ρωσικού κινδύνου, δεν είναι δυνατόν παρά να αυξήσει το βαθμό αποσταθεροποίησης της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Για τον λόγο αυτό, είναι απολύτως αναγκαίο να προσφερθεί στα κράτη του CECE ένα εναλλακτικό μοντέλο πολιτικής σταθερότητας, το οποίο θα τους παράσχει ασφάλεια και την προοπτική της οικονομικής ευημερίας, χωρίς συγχρόνως να προξενείται φόβος στη ρωσική πλευρά [...].

Οι Ρώσοι προβάλλουν με πειθώ το επιχείρημα πως οι τρεις καταστροφικότεροι πόλεμοι που έλαβαν χώρα τους δύο τελευταίους αιώνες (Ναπολεόντειοι, Πρώτος και Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος) είχαν ως αφετηρία τις δυτικές δυνάμεις και ως αρχικό πεδίο εκδήλωσης την Πολωνία. Η διαπίστωση αυτή τους οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επέκταση του NATO θα δημιουργήσει νέες διαχωριστικές γραμμές στην Ευρώπη και θα θέσει σε κίνδυνο την ατμόσφαιρα της συνεργασίας, που προέκυψε μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και έδωσε στους Ρώσους τη δυνατότητα να αποδεχθούν με αξιοσημείωτη ηρεμία τη διάλυση της αυτοκρατορίας τους, τη δημιουργία μιας ενωμένης και ισχυρής Γερμανίας και, τέλος, την κατάρρευση του συστήματος ασφαλείας τους, που εδραζόταν στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας [...]. Οι Ρώσοι σκέπτονται ότι η επέκταση του NATO εξυπηρετεί επενδυμένα πολιτικά, γραφειοκρατικά και ακαδημαϊκά συμφέροντα, κατάλληλο έμβλημα των οποίων θα μπορούσε να αποτελεί η «επέκταση του θανάτου», με την έννοια ότι η ειρηνική προέλαση του NATO θα προσδώσει σ' αυτό νέα σκοπιμότητα και μεγαλύτερη χρονική προοπτική. Υποψιάζονται, επίσης, – άδικα όμως – ότι η ένταξη των χωρών του CECE στο Βόρειο-ατλαντικό Σύμφωνο θα δώσει στη Γερμανία την ευκαιρία για περαιτέρω εξάπλωση της επιρροής της στην περιοχή [...]. Αναγνωρίζουν, εντούτοις, πως η επιθυμία των χωρών του CECE για ένταξη στο NATO αντανάκλα την ανησυχία τους αναφορικά με τον επιθετικό μετασχηματισμό ή την αποσταθεροποίηση της Ρωσίας και της Ουκρανίας. Στην περίπτωση αυτή, η διεύρυνση του NATO αντιπροσωπεύει γι' αυτές το μηχανισμό διασφάλισής τους έναντι του ενδεχομένου εσωτερικών μεταβολών. Οι Ρώσοι – εννοώ τους δημοκράτες και όχι τους ρεβανσιστές εθνικιστές – δεν θέλουν να δουν τη διάλυση του NATO, έχοντας την πεποίθηση ότι λειτουργεί ως εγγυητής της σταθερότητας [...]. Ωστόσο, τονίζουν ότι από πολιτική και ψυχολογική σκοπιά η διεύρυνση του NATO πρόκειται να αυξήσει το αίσθημα της στρατιωτικής και πολιτικής περικύκλωσης της Ρωσίας, ενώ ταυτόχρονα θα επιτρέψει την αναζωπύρωση αντιδυτικών και μιλιταριστικών ροπών, οι οποίες θα παροτρύνουν ακόμη και τμήματα των φιλοευρωπαϊκών elites αφενός σε αρνητικές

αντιδράσεις και αφετέρου στην αναβίωση παλαιών φόβων, μέσω της εντατικοποίησης του αισθήματος της αδικίας³⁴ [...]. Οι ΗΠΑ δίνουν την εντύπωση ότι είναι αποφασισμένες να επεκτείνουν τα όρια της δικαιοδοσίας του NATO και να απορρίψουν τους ρωσικούς φόβους [...]. Όπως υποστηρίζει λόγου χάριν ο Richard Holbrooke, «η επέκταση του Βορειο-ατλαντικού Συμφώνου είναι ουσιαστική και λογική συνέπεια της διάλυσης του Σιδηρού Παραπετάσματος και της ανάγκης διεύρυνσης της ευρωπαϊκής ενότητας στη βάση της συμμετοχής στην κοινή κουλτούρα των δημοκρατικών αξιών»³⁵. Ενδεχομένως, αλλά η αξίωση να λειτουργεί το NATO ως αποτελεσματικός μηχανισμός για τη διασφάλιση της δημοκρατίας

Δυτικοευρωπαϊκής Ένωσης – πριν από την αντίστοιχη και ενδεχόμενη επέκταση του NATO – θα σταθεροποιήσει τις νεοεντασσόμενες χώρες του CECE, θα προσφέρει βάσιμες προοπτικές στις χώρες που δεν θα εντάχθούν, όπως η Ρουμανία, η Βουλγαρία, η Σλοβενία και τα Βαλτικά Κράτη, και, τέλος, θα παράσχει συγκεκριμένη βοήθεια στους Πρώσους εκσυγχρονιστές και δημοκράτες. Οι θεμελιώδεις αρχές της κοινής ασφάλειας (πρόκειται για εφαρμογή των αρχών της αλληλεξάρτησης στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής) συνεπάγονται ένα σύστημα ασφάλειας, το οποίο θα συμπεριλαμβάνει και δεν θα αποκλείει τη Ρωσία. Κυρίως όμως δεν πρέπει να υπάρξει πανικός σε περίπτωση επέκτασης του Βο-

και της οικονομίας της αγοράς είναι οπωσδήποτε κίβδηλη. Το NATO υπήρξε πάντοτε ένας πολύ επιτυχημένος αντισοβιετικός συνασπισμός και κατ' ουσίαν ένας θεσμός για την κατοχύρωση και εμπέδωση της δημοκρατίας³⁶. Είναι γνωστό, άλλωστε, ότι περιλάμβανε στους κόλπους του αυταρχικά καθετίπωτα, όπως αυτά της Πορτογαλίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας. Αντίθετα, ο αποτελεσματικότερος διεθνής οργανισμός για τη διασφάλιση της δημοκρατίας υπήρξε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, καθώς δεν συμπεριέλαβε στα μέλη της την Ελλάδα, την Πορτογαλία και την Ισπανία, για όσο χρονικό διάστημα οι χώρες αυτές κυβερνούνταν αυταρχικά, ενώ τις κατέστησε πλήρη μέλη, όταν προσάρμοσαν το πολιτικό τους σύστημα στο δημοκρατικό τρόπο διακυβέρνησης [...].

Στο πρακτικό πολιτικό επίπεδο, το ζήτημα της ασφάλειας δεν είναι δυνατό να περιοριστεί σε απλή συμμετοχή σε κάποια συμμαχία ή οργανισμό [...]. Στον πραγματικό κόσμο, η ασφάλεια δεν κατοχυρώνεται απλά και μόνο με σύμφωνα και συνασπισμούς, αλλά επίσης και με αντιλήψεις, εικόνες και πάνω απ' όλα με τη γνωστοποίηση των σημείων στόχευσης των όπλων [...].

Η ταυτόχρονη επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της

ρειο-ατλαντικού Συμφώνου. Πλέον η στρατιωτική ισχύς της Ρωσίας είναι περιορισμένη [...]. Παράλληλα, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι ο ρωσικός στρατός πέτυχε την τελειότερη ίσως ανάκληση δυνάμεων της σύγχρονης εποχής, καθώς επίσης και ότι η αντίθεσή του στην επέκταση του NATO δεν αποτελεί ένδειξη μελλοντικής διεκδίκησης, αλλά «σύμπτωμα ανησυχίας για το ενδεχόμενο να συγκροτηθεί στην ευρωπαϊκή περίμετρο των ρωσικών συνόρων ένας στρατιωτικός συνασπισμός, του οποίου δεν θα είναι μέλος η Ρωσία»³⁷.

Ωστόσο, διαθέτουμε ένα ιστορικό μοντέλο, με γνώμονα το οποίο θα έπρεπε να ρυθμίσουμε τις σχέσεις μας με τη Ρωσική Ομοσπονδία: το μοντέλο αυτό δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ιστορία του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίστηκε η Γερμανία και επιλύθηκε το γερμανικό πρόβλημα. Δύο φορές στη διάρκεια του 20ού αιώνα η Γερμανία υπήρξε πρόξενος ενός τρομερού πολέμου. Μετά την ήττα της στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, η Γερμανία απομονώθηκε και ταπεινώθηκε. Στη συνέχεια, η ίδια έφερε στο φως το χειρότερο εφιάλτη που είχε η Ευρώπη [...]. Και πάλι ηττήθηκε, αλλ' ωστόσο αυτή τη φορά η Δύση συνέβαλε στη λυσιτελή της επανόρθωση, όπως επίσης και στην οικονομική της άνθηση, που υπήρ-

ξε ευεργετική για όλη την Ευρώπη. Η ενοποίηση και η πολιτική σταθερότητα της Γερμανίας αποτελεί σήμερα μία από τις καλύτερες εγγυήσεις για τη διαρκή υπερίσχυση της ειρήνης. Πρόκειται για τη σπουδαιότερη ευρωπαϊκή και διεθνή διπλωματική επιτυχία του δεύτερου ημίσεος του 20ού αιώνα. Οι κατεξοχήν αρχιτέκτονες του επιτεύγματος αυτού υπήρξαν οι Konrad Adenauer, Willy Brandt, Charles de Gaulle και Mikhail Gorbachev. Καθήκον του 21ου αιώνα θα είναι η επίλυση του ρωσικού προβλήματος. Οι αρχιτέκτονες του οράματος αυτού αναζητούνται όχι μόνο στη Ρωσία, αλλά και σε όλη την Ευρώπη, διότι δεν πρόκειται να είμαστε ασφαλείς για όσο χρονικό διάστημα δεν επιλύεται το ρωσικό πρόβλημα. Γι' αυτό το λόγο, οι οικονομικές δαπάνες για τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι προτιμότερες από το τεράστιο πολιτικό και οικονομικό κόστος που θα προκαλέσει – εάν προηγηθεί – η διεύρυνση του NATO. Γι' αυτόν επίσης το λόγο, είναι αναγκαίο να γίνει ένα «γρήγορο βήμα» προς τη δημιουργία μιας διευρυμένης Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να τεθούν εκ νέου στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τα σημαντικά ζητήματα της πολιτικής και της κοινωνικής δημοκρατίας.

Μετάφραση: Γιώργος Κόκκινος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η Ευρωπαϊκή Κοινοπραξία Ανθρακα και Χάλυβα ιδρύθηκε στα 1950-51. Στα 1955-57 ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Στα 1985 θεσπίστηκε η Ενιαία Αγορά, ενώ η Συνθήκη του Maastricht του 1992 οδηγεί τα πράγματα στην οικονομική και πολιτική ενοποίηση.
2. Ομάδα Προβληματισμού, Έκθεση Προόδου, 1995.
3. Helen Wallace, «Deepening and Widening: Problems of Legitimacy for the EC», Soledad Garcia (ed.), *European Identity and the Search for Legitimacy*, Pinter Publishers and Royal Institute of International Affairs, London 1993, 98.
4. Christopher Preston, «Obstacles to EU Enlargement: The Classical Community Method and the Prospects for a Wider Europe», *Journal of Common Market Studies*, vol. 33, no. 3 (September 1995), 451-463.
5. Pierre Mailliet, «Convergence et geometrie variable», *Revue du Marche Commun et de l' Union Européenne*, no. 386 (March 1995), 148.
6. Παρατίθεται από τον Preston, *ό.π.*, 453.
7. Florence Chaltiel, «Pour une clarification du debat sur l' Europe a plusieurs vitesses», *Revue du Marche Commun et de l' Union Européenne*, no. 384 (January 1995), 6.
8. Αυτό παρέμεινε ένα πολύ διαμφισβητούμενο θέμα. Βλέπε: Eric Frey, «Brussels to Act on Austrian Road Toll», *Financial Times*, 20 Μαρτίου 1996.
9. Richard Rose και Christian Haerpfer, «Democracy and Enlarging the European Union Eastward», *Journal of Common Market Studies*, vol. 33, no. 3 (September 1995), 445.
10. Jean Pisani-Ferry, «L' Europe a geometrie variable: Une analyse economique», *Politique Etrangere*, no. 2 (Καλοκαίρι 1995), 449.
11. George Kolankiewicz, «The Other Europe: Different Roads to Modernity in Eastern and Central Europe», Soledad Garcia (ed.), *ό.π.*, 12.
12. Λευκή Βίβλος, *Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union*, §§ 1.10.-1.12, 1994, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Internet text.
13. Neil Nugent, «Redefining Europe», *Journal of Common Market*

Studies, vol. 33 (August 1995), 5.

14. Λόγος του John Major στο δέπντο των Συντηρητικών («Way Forward») στις 3 Φεβρουαρίου 1995.
15. Pisani-Ferry, *ό.π.*, 456.
16. Βλέπε τη συνέντευξη που έδωσε στο Λονδίνο στην εφημερίδα *Le Figaro* στις 30 Αυγούστου 1994 ο Edouard Balladur.
17. CDU/CSU-Fraktion des Deutschen Bundestages, *Reflections on European Policy*, 1 September 1994, 3-4.
18. Στο ίδιο, 7.
19. Βλέπε το λόγο του John Major στο Πανεπιστήμιο του Leiden τον Σεπτέμβριο του 1994. Για τις αντιδράσεις των Ελλήνων, των Ισπανών και των Ιταλών βλέπε Chaltiel, *ό.π.*, 9.
20. Για τις θέσεις Ισπανίας και Πορτογαλίας βλέπε Vaughne Miller και Richard Ware, *Towards the IGC: The Emerging Agenda*, House of Common Library 1995, 20-22.
21. Εργατικό Κόμμα, *A People's Europe*, n.d. but 1995, 4.
22. Pierre Mailliet, *ό.π.*, 148.
23. Βλέπε το ελληνικό ντοκουμέντο για τη Διακυβερνητική που παρουσιάστηκε τον Απρίλιο του 1996 με τον τίτλο *For a Democratic European Union with Political and Social Content*.
24. Mario Telo, «Introduzione», *Europa/Europe*, vol. 4, no. 2-3 (1995), 8, καθώς και Reimund Seidelmann, «La politica estera di pace tedesca: politica di potenza o forza democratica di pace?», *Europa/Europe*, *ό.π.*, 17-50.
25. CDU/CSU-Fraktion 1994, *ό.π.*, 3.
26. Richard Rose, Christian Haerpfer, *ό.π.*, 448.
27. Πρόκειται για κεντρική θέση του Alan Milward (με τη βοήθεια του George Brennan), *The European Rescue of the Nation-State*, Routledge, London 1992, 437 ff.
28. Maastricht, Art. 8-8c, F(2), IPPR Paper on Union Citizenship (Siofra O' Leary).
29. Elisabeth Guigou, *Reflection Document*. Συντάχθηκε για την έκτακτη σύνοδο της Σοσιαλιστικής Ομάδας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Βρυξέλλες, 6-7 Φεβρουαρίου 1995 (Ref. Paper IGC 3B, 7).
30. Η Αυστρία είναι ένα από τα κράτη-μέλη, τα οποία προσυπέγραψαν την ιδέα της επιβολής κυρώσεων. Η ίδια στάση υιοθετήθηκε σε σημαντικό βαθμό και από την Ομάδα Προβληματισμού για τη Διακυβερνητική Συνδιάσκεψη. Βλέπε «A Citizen's Europe at the Heart of The First IGC Working Sessions», *Together in Europe European Union Newsletter*, no. 87 (April 15, 1996). Internet Text.
31. Nicole Gnesotto, «1996 et la defence commune: encore une occasion manquee?», *Politique Etrangere*, no. 1 (Ανοιξη 1995), 137.
32. Η θέση του Chirac μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: ευρω-σκεπτικιστές στην αντιπολίτευση, φιλο-ευρωπαϊστές στην κυβέρνηση και προσηλωμένοι στον άξονα της γαλλικής εξωτερικής πολιτικής, τη γαλλογερμανική συμμαχία.
33. Quentin Peel, «Ruhe's mission to europeatise NATO», *Financial Times*, 23 Φεβρουαρίου 1996.
34. Για μια πληρέστερη έκθεση αυτής της θέσης βλέπε «Russia and NATO: Theses of the Council for Foreign and Defence Policy», *Nezavisimaya Gazeta*, 21 Ιουνίου 1995, αγγλική μετάφραση σε *RIA-Novosti Daily Review*.
35. Richard Holbrooke, «America, a European Power», *Foreign Affairs*, vol. 74, no. 2 (Μάρτιος-Απρίλιος 1995), 42.
36. Michael Mandelbaum, «Preserving the New Peace. The Case Against NATO Expansion», *Foreign Affairs*, vol. 74, no. 3 (Μάιος-Ιούνιος 1995), 9-13.
37. Benjamin S. Lambeth, «Russia's Wounded Military», *Foreign Affairs*, vol. 74, no. 1 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1995), 88, 89, 90, 91, 94, 95.